

DACIA ISTORICĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI

Anul I.

Cluj, 15 Oct. 1937

No. 1

Deodată cu retragerea din Dacia Traiană a legiunilor romane, către finele secolului al III-lea, firul istoriei populațiunii civile din acea Dacie se rupe și se pierde, pentru a nu fi regăsit și legat din nou decât multe secole mai târziu — în însemnările cronicarilor privitoare la descălecarea Ungurilor în Panonia și în documentele secolelor de mai târziu.

Dispariția aceasta din istoria Daciei Traiane a populațiunii vechi și reapariția ei în istoria aceleiaș provincii după aproape 8 secole, sub numele nou de *Blaci*, este un fenomen istoric care a provocat multe comentarii și a dat naștere la multe controverse, dintre cari unele mai subsistă și azi.

Comentariile și controversele acestea, izvorite din opinii de multeori diametral opuse, se datoresc în mare parte faptului că ele nu se întemeiază întotdeauna pe un studiu critic propriu al izvoarelor istorice, ci numai pe interpretări străine cari nu sunt pe deplin interpretarea obiectivă a izvoarelor istorice. Cei mai mulți făuritori de teorii au uitat că înainte de a fi interpretate, izvoarele istorice — fie ele cronici sau documente — trebuie studiate sub raportul autenticității, al vechimii reale și al veracității lor.

Revista ce o pornim acum își propune să facă acest lucru necesar: să revie asupra cercetării critice a textelor vechi, a tuturor izvoarelor cari se refer la o epocă ce cuprinde în cadrele ei secolul descălecării Ungurilor în Panonia și secolele următoare până la finele secolului al XIII-lea.

Pornim la drum cu riscul de a face uneori un drum pe care l-au mai făcut și alții, dar și cu perspectiva de a vedea lucruri pe cari alții nu le-au văzut.

* * *

Preocuparea cercetărilor noastre nu poate să fie decât constatarea de fapte, de fapte precise, indiscutabile. Cercetările noastre nu vor fi influențate de alte considerațiuni străine. În cursul cercetărilor noastre nu ne vom lăsa nici răpiți de mirajul unor concluziuni ademenitoare pentru anumite teorii, nici nu ne vom lăsa speriați de posibilitatea unor concluziuni amenințătoare pentru aceleași teorii. Punctul de pornire al cercetărilor nu vor fi teorii, ci constatarea de fapte. Teoriile vor veni numai ca concluziuni ale faptelor constatate.

Nu vom fi călăuziți nici de prea multe preocupări bibliografice.

Metoda bibliografică este metoda speculațiunii cu ideile și argumentele altora. Este metoda financiarilor cari speculează la bursă cu bani străini, cu banii clienților, profitând de toate avantajele: câștigul intrând în punga proprie, pierderile eșind din punga clienților.

Vom căuta întotdeauna să reducem chestiunile la o formulă simplă și firească, eliminând orice balast bibliografic inutil, oricât de mult acest balast ar putea ridica aparența savantă a expunerilor.

* * *

Evenimentele nu se petrec numai în timp, ci se petrec și în spațiu. Oamenii și popoarele nu trăiesc și n'au trăit numai „cândva“, ci și „undeva“. Ca și timpul, nici spațiul n'are în istorie întotdeauna hotare bine definite. „Pe la începutul secolului...“ se indică uneori timpul, „în basinul Dunării...“, se indică de alteori spațiul.

Istoria, fără considerarea paralelă a geografiei, a condițiilor orografice, hidrografice și topografice — rămâne cel puțin incompletă. Aspectul fizic al pământului — care n'a fost întotdeauna aspectul fizic de azi — îl dau: râurile, munții, lacurile — mari, înalți, întinse. Condițiunile fizice au determinat și încurajat evenimente și acțiuni, cum au și împiedecat și pus hotare la alte evenimente și acțiuni. Multe acțiuni și evenimente rămân neînțelese dacă le privim numai din punct de privire politic nu și din punctul de privire al

aspectului fizic al țării unde s'au petrecut. Aspectul fizic este mai vechiu decât cel politic. Pământul a existat înaintea oamenilor cari locuiesc pe el. De aceea vom da o deosebită atențiune geografiei, topografiei și toponimiei.

Înainte de toate: cercetările și studiile publicate în revistă nu le considerăm drept concluziuni și soluțiuni intangibile, ci numai drept constatări de fapte, dorința noastră fiind ca ele să fie controlate și la nevoie rectificate și completate.

De aceea apelăm la colaborarea tuturor celor cari vor citi revista noastră, rugându-i ca înainte de toate:

a) să ne semnaleze fapte nouă; documente necunoscute sau puțin cunoscute; etimologii toponimice locale etc.

b) să ne arate ce argumente s'ar mai putea invoca în sprijinul sau contra celor expuse în revistă;

c) să nu creadă că ceea ce ar putea să ne spună n'ar avea nici o importanță. În istorie nu există lucru fără importanță — pus la locul și în timpul lui.

* * *

Cititori de pretutindeni, așteptăm colaborarea voastră!

„DACIA ISTORICĂ“

NOTE PE MARGINEA DOCUMENTELOR.

1. *Despre documente și publicarea lor.*

Istoria se întemeiază pe documente. Înainte de toate pe documente scrise. În fond istoria nu este altceva decât interpretarea critică și constructivă a documentelor.

Ca regulă generală, valoarea pentru istorie a documentelor scrise depinde de gradul autenticității lor și de distanța, în timp și în spațiu, ce le desparte de evenimentele la cari se refer. Ca regulă generală, prin urmare, valoarea unui document este mai mare dacă el este original, decât dacă este numai o copie. Și este mai mare dacă documentul este contemporan al evenimentelor și produs al țării unde s'au produs acele evenimente, decât dacă este numai o reminiscență tardivă sau produs al unei țări străine. Cum mai mare valoare au depozițiile celor cari au *văzut* cum s'a petrecut un lucru, decât depozițiile celor cari au *auzit* numai cum s'a petrecut acel lucru.

Istoria trebuie să fie prin urmare precedată sau cel puțin trebuie să meargă paralel cu o examinare critică a documentelor pe cari se întemeiază. Documentele trebuie analizate în ce privește autenticitatea lor: forma în care au fost transmise și ni s'au păstrat. Altfel istoria întemeindu-se pe documente lipsite de autenticitate riscă să prezinte trecutul într'o lumină falsă.

Nu toate documentele ni s'au păstrat în original, adică în forma externă și internă în care au fost obținute dela cei cărora li se atribuie. Cele mai multe dintre documentele mai vechi ni s'au păstrat numai reproduse în alte documente mai nouă, în așa numitele transsumpturi; ni s'au păstrat în copii autentice, sau în fine în simple copii. Un număr neînsemnat de documente ni s'au păstrat și în original și în transsumpturi sau copii autentice.

Să lămurim lucrurile prin câteva exemple:

La anul 1236 regele Ungariei Bela IV. le acordă oaspeților din Dej anumite privilegii. Documentul prin care li se acordă aceste privilegii este documentul *original*. Acest original din 1236 ni s'a păstrat și se găsea odinioară în arhiva orașului Dej.

La anul 1224 regele Ungariei Andrei al II-lea le acordă oaspeților germani din ținutul Sibiului anumite privilegii. Documentul prin care le acordă privilegiile este documentul *original*. Acest original din 1224 nu există însă. Textul original ni s'a păstrat numai într'un transsumpt: la 1317 regele Carol Robert reproduce diploma din 1224 din cuvânt în cuvânt. Acest document al regelui Carol Robert ni s'a păstrat în original.

La anul 1233 viceregele Ungariei Bela dăruiește unui credincios al său o bucată de pământ numită „*terra Loysta*“. Documentul de danie este documentul *original*. El nu ni s'a păstrat. Textul documentului din 1233 se găsește însă în transsumpt într'o diplomă din 1265 a viceregelui Ștefan. Nici acest original din 1265 nu ni s'a păstrat. Textul celor două diplome din 1233 și 1265 se găsește însă reprodus în transsumpt într'un document din 1311 al regelui Carol Robert, care ni s'a păstrat în original. Așadar: cunoaștem documentul din 1233 numai dintr'un transsumpt din 1311 al unui transsumpt din 1265.

La anul 1223, regele Andrei confirmă o donațiune a preotului *Gocelinus* făcută mănăstirii din Cârța. Documentul acesta de confirmare este *originalul*. Acest original ni s'a păstrat și se găsește în Arhiva Muzeului Național Săsesc din Sibiu. La 1359, regele Ludovic I. confirmă, la cererea mănăstirii, donațiunea reproducând în transsumpt diploma de confirmare a regelui Andrei al II-lea. Și această confirmare a regelui Ludovic I. ni s'a păstrat. Diploma din 1223 ni s'a păstrat, prin urmare, și în original și într'un transsumpt autentic.

Multe documente cari nu ni s'au păstrat în original, nu ni s'au păstrat nici măcar în copii autentice, ci numai în simple copii, făcute de unii și alții în mod sistematic sau incidental. Pentru istoria Transilvaniei înainte de secolul al XVIII-lea, mai bogate sunt colecțiunile de copii de documente făcute de iezuiții *Gabriel Hevenesi* (1656—1715), care a lăsat 120 volume de documente copiate, și *Ștefan Kaprinai* (1714—1786), care a lăsat și el peste 100 de volume de documente copiate. În aceste copii se găsesc multe copii făcute după originale cari nu se mai găsesc, dar despre cari se spune unde se găseau odinioară. Se găsesc în colecțiuni însă și documente copiate, fără să se indice locul unde se găsește sau se găsea originalul.

Să dăm câteva exemple:

La anul 1221, regele Ungariei Andrei al II-lea confirmă testamentul unui „Comes Sol“, care nu avea erezi. *Fejér*¹⁾ publică documentul „după manuscrisul lui Hevenes“, care nu dă însă nici o indicațiune despre originalul pe care l-a copiat.

La anul 1240, regele Ungariei Bela al IV-lea donează ordinului Cisterciensilor mai multe biserici din „*Burcia*“. *Fejér* (4. III. 550) publică actul de donațiune „după originalul din mănăstirea Zircz“. *Zimmermann*²⁾ reproducând documentul spune însă că în arhiva mănăstirii nu se găsește originalul, nici vreo urmă că ar fi existat vreodată. Documentul ni s'a păstrat numai într'o simplă copie a unui călugăr cisterciens (copia în Arhiva Bibliotecii Naționale din Paris)³⁾.

Valoarea acestor documente cari nu ni s'au păstrat decât în simple copii, fără indicarea izvorului, fără indicarea locului unde se găsește originalul, — este, firește, foarte redusă și într'o controversă chiar nulă ca putere doveditoare.

De altfel aceasta a fost și concepțiunea juridică și în Ungaria-evului mediu. „Transsumptul nu putea ține locul originalului. Valoarea transsumptului depindea întotdeauna dela siguranța producerii — la nevoie — a originalului“⁴⁾.

De acea prima întrebare la interpretarea oricărui document trebuie să fie: original? transsumpt? copie?

* * *

Nu toate documentele cari ni s'au păstrat în original sau în transsumpturi sunt autentice. Adică nu toate au eșit din cancelaria sau din însărcinarea aceluia căruia i se atribuie. Multe dintre aceste originale sunt numai „pretinse originale“, în realitate ele fiind falșuri ticluite mai curând sau mai târziu după epoca din care sunt datate.

Motivele cari au determinat falșurile au fost aproape în toate cazurile aceleași. Documentele în marea lor majoritate — documentele secolelor cari ne interesează mai mult, secolele XI—XIII — sunt documente privitoare la donațiuni de drepturi și moșii. De multe ori s'a întâmplat în acele secole ca baza legală a posesiunii acelor drepturi și moșii să fie contestată. Și se întâmpla ca unii

¹⁾ *Georgii Fejér*, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae 1829. Tom. 3, vol. I p. 325.

²⁾ *Fr. Zimmermann und Carl Werner*, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. 3 volume. Hermannstadt 1892—1902. I. p. 68.

³⁾ Revista va reproduce acest document în facsimil.

⁴⁾ *Szentpétery Imre*, *Magyar Oklevéltan*. Budapest 1930. pag. 80.

beneficiari de asemenea drepturi să nu poată dovedi posesiunea legală prin acte autentice, fie că acele acte s'au pierdut în cursul timpurilor, fie că n'au existat niciodată și posesiunea era numai o simplă uzurpare. Și atunci posesorii drepturilor își făureau ei acatele justificative.

Aceste sunt documentele așa zise „fășe“. Numărul lor este foarte mare. În deosebi este mare numărul documentelor fășe privitoare la donațiuni făcute în cursul secolului XIII și cele anterioare, — fășuri plăsmuite în mare parte în secolul al XIV-lea. Cu începerea secolului al XIV-lea anume tronul regal al Ungariei a fost ocupat de o nouă dinastie, cea a Angevinilor, dinastia națională a Arpadianilor stingându-se, — și schimbarea de dinastie a adus cu sine în multe cazuri și contestări de titluri de drept. Similare contestări și necesitatea justificării drepturilor câștigate s'au mai ivit și în cursul secolului al XVII-lea. În timpurile turburi de după catastrofa dela Mohács (1526) și luptele pentru Transilvania, multe bunuri ale Coroanei fuseseră înstrăinate de domnitori sau însușite pe nedrept de posesorii lor. La anul 1615 dieta Transilvaniei hotărâse o revizuire a acestor înstrăinări, fixând ca punct de plecare situațiunea din anul 1588, adică: bunurile și privilegiile de tot felul (moșii, zecimi, etc.) de cari se bucurase cineva înainte de 1588 nu mai aveau să fie revizuite. Numai titlurile de drept ale achiziționărilor făcute după acest an aveau să fie prezintate. Și atunci mulți posesori de moșii sau privilegii își făuriau documente pentru a dovedi că posesiunea lor datează „din bătrâni“.

În timpurile mai nouă, au fost fășificate documente și din alte motive decât interese pur materiale. Acesta este cazul mai ales în ce privește contele *Iosif Kemény*, care făurea documente pentru a dovedi anumite teorii istorice ale sale, anumite afirmațiuni pe cari le făcea în scrierile lui.

„Document fals“ nu însemnează însă întotdeauna și „document fără valoare pentru istorie“. „Document fals“ nu însemnează întotdeauna că, documentul fiind fals, este fals și plăsmuire și învențiune și tot ce se spune în acel document.

Din contra. Documentele „fășe“ uneori sunt dovezi istorice mai convingătoare decât ar fi în cazul că ar fi autentice. Documentele n'au fost anume date ca să „serviască istoria“. Ele au la originea lor alte preocupări decât înregistrarea unui eveniment „pentru posteritate“. Istoria se desprinde din documente numai în mod indirect, numai din circumstanțele — de timp și de spaț — cu

cari acordarea lor poate fi adusă în legătură. Spre exemplu, în ce privește documentele eșite din cancelariile regilor Ungariei, istoria se desprinde de cele mai multeori numai din invocarea meritelor pentru cari beneficiarii documentelor erau răsplătiți.

Falșificatorii nu aveau, prin urmare, nici un interes să falșifice însăși „istoria“. Din contra. Falșificatorii de documente își țeseau falșurile pe un fond istoric indiscutabil. Ei își alegeau drept cadru al falșurilor fapte trecute în conștiința publică, fapte pe cari toată lumea le cunoaștea. Și pe acel fond necontestat căutau ei să proiecteze falșurile lor, sperând că în cadrele incontestabil reale și autentice vor avea aspect de realitate și autenticitate și plăsmuirile lor.

De acea nici documentele „falșe“ nu trebuie aruncate toate la coș ca fără valoare pentru istorie.

* * *

Și o observațiune finală despre publicațiile de documente.

Examinarea și comentarea documentelor sub raportul autenticității lor trebuie să porniască întotdeauna dela cea mai veche formă a lor, dela cea mai veche formă în care ni s'au păstrat. De acea și reproducerea documentelor trebuie să fie reproducerea exactă și nealterată a acestei forme celei mai vechi. „Ediție bună“ de documente este numai ediția care ne redă fidel textul și ortografia, cu toate greșelile de limbă, gramatică și ortografie; cu toate lacunele de text. Asupra tuturor acestora numai în comentarii critice este permis să se revină.

2. Reproduceri și regeste.

Nu toți cercetătorii pot să consulte originalele documentelor cari îi interesează, pentru că originalele poate se găesc în diferite arhive din diferite orașe și țări. Cei mai mulți cercetători — în orice caz în ce privește cele mai multe documente — trebuie să se mulțumiască cu textele publicate în diferite colecțiuni. Textele aceste publicate sunt de obicei precedate de un „regest“ (cum s'ar zice, de un „titlu“) în care în câteva rânduri se spune de ce este vorba în document („*re gesta*“).

Cercetătorii nu trebuie însă să se mărginească la citirea acestor regeste și să interpreteze documentele pe baza acestor regeste, pentru că ele scot în evidență numai părțile mai esențiale, — mai

esențiale din punctul de vedere a celui care publică documentul. De altă parte, uneori aceste regeste nu rezumă în mod obiectiv documentul sau îl rezumă în mod tendențios sau greșit.

Regestul anume nu este permis să interpreteze documentul, ci numai să-l rezume. Interpretarea trebuie făcută în comentarii. Regestul nu este permis să spună mai mult decât se spune în documentul însuși.

Dela această regulă primordială se abate spre exemplu în mod constant colecțiunea de documente privitoare la istoria Sașilor din Transilvania publicată de *Fr. Zimmermann* și *K. Werner*.

Zimmermann spune, spre ex., în regestul unei diplome din 1236 a regelui Bela al IV-lea (No. 74.): „König Bela IV. bestimmt Rechte und Pflichten der Deutschen in Dees“. Adică: „regele Bela stabilește drepturile și îndatoririle Germanilor din Dej“. În documentul care se reproduce după acest regest nu se pomenește însă nicăieri de Germani ci se spune numai că „*accedentes ad nostram presentiam villicus et hospites nostri de Deeswar*“ etc. La fel regestul altui document din 1261 al viceregelui Ștefan (Z. No. 94) vorbește de Germani, cât timp documentul pomenește numai de „oaspeți“: „*accedentes ad nostram presentiam hospites de Desvar*“. La fel și regestul unui al doilea document din 1261 (Z. no. 95.) și al-tul din 1279 al regelui Ladislau al IV-lea (Z. no. 195), deși în documentele reproduse se vorbește numai de „*hospites de Deeswar*“ și de „*villicus et hospites nostri de Deeswar*“. La fel, regestul unui document din 1265 al viceregelui Ștefan privitor la Vinț vorbește de „Germanii“ din Vinț, deși în documentul reprodus (Z. no. 110) se vorbește numai de „*fideles hospites nostri de Wynch*“. La fel vorbesc de „Germanii din Cricău și Ighiu“ regestul unui document din 1266 al viceregelui Ștefan (Z. no. 113) și cel al unui document din 1289 al regelui Ladislau al IV-lea (Z. no. 228), deși documentele vorbesc numai de „*Hospites nostri de Karako et de Yguen*“ și de „*Fidelibus hospitibus nostris de Karako*“. La fel în regestul diplomei din 1291 a regelui Andreiu al III-lea (Z. no. 239) privitoare la Ocna-Dejului, deși documentul vorbește numai de „*hospites nostri de Desakna*“. Și la fel, în fine, regestul unui document tot din 1291 al regelui Andreiu al III-lea (Z. no. 249) spune că „regele Andreiu III acordă Germanilor din Turda“ drepturile pe cari le au „Germanii din alte sate“, deși în document este vorba numai de „*hospitibus nostris de Thorda Akna*“ și de drepturile „*qua hospites nostri de Deesakna, Zek et Kolos gratulantur*“.

Zimmermann și istoriografia săsească vreau să vadă în toți acești „oaspeți“ din Dej, Vinț, Turda etc. numai Germani. Se prea poate ca între „*hospites*“ de cari este vorba în aceste documente să fi fost și oaspeți germani, dar „*hospes*“, „*hospites*“, — oaspeți, imigranți, — nu însemna exclusiv numai oaspeți germani. „*Hospes*“ și „*hospites*“ însemnau „oaspeți“ în general, oaspeți de orice națiune, — imigranți în opoziție cu locuitorii autoctoni ai țării. „*Hospites cuiuscumque nationis*“, spune bula de aur din 1222 a regelui Andreiu al II-lea. „*Omnes liberi homines, sive hospites, sive indigene*“, face distincțiune o diplomă din 1207 a aceluiaș Andreiu (Fejér, 3. I. 43). La 1231, Coloman, duce al Slavoniei acordă privilegiu „oaspeților“ săi: „*hospitibus iuxta Castrum Valcow commorantibus, videlicet Teutonicis, Saxonibus, Hungaris et Sclavis*“ (Fejér 3. II. 237).

* * *

Un caz clasic pentru felul cum pot duce în eroare regestele — este cazul istoricului german *Max Perlbach*.

Intr'un studiu privitor la cucerirea Prusiei orientale de către Cavalerii Teutoni, istoricul polon *W. Ketrzynski*⁵⁾ a dovedit că un considerabil număr de documente privitoare la acești Cavaleri Teutoni sunt false. Intre altele contestase și autenticitatea diplomei din 1222 prin care regele Ungariei Andreiu al II-lea le donează acelorași Cavaleri Teutoni „*quandam terram Burza nomine ultra silvas*“. Contestarea autenticității o întemeia între altele și pe faptul că însuș Papa Grigorie IX, protector al Cavalerilor, desavuase autenticitatea diplomei când, la 1231, vorbind de diplomele cari li s'au acordat de regele Andreiu Cavalerilor Teutoni ignorează această diplomă din 1222, reproducând numai două diplome din 1211 și 1212.

Istoricul german *Max Perlbach* într'o recensiuine a acestui studiu a căutat să infirme acest argument spunând că „Papa Grigorie n'a reprodus și diploma din 1222, deoarece acea diplomă era deja confirmată de antecesorul său Papa Honoriu al III-lea“ și, prin urmare, nu mai era nevoie să o confirme, ci confirma numai cele neconfirmate încă⁶⁾. Și *Perlbach* citează în sprijinul său colecțiunea

⁵⁾ *W. Ketrzynski*, *Der Deutsche Orden u. Konrad von Masovien*. Lemberg 1904.

⁶⁾ *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. Innsbruck 1905.

de documente a lui Zimmermann, care într'adevăr spune în regestul bulei din 1231 că „*Papst Gregor bestätigt die Urkunden des Königs Andreas II. für den deutschen Orden im Burzenland aus den Jahren 1211 und 1212*“. Adică: „Papa Grigorie IX confirmă...“ etc.

Perlbach s'a mulțumit cu citirea acestui regest și nu și-a luat osteneala să citiască și documentul însuși⁷⁾. Dacă ar fi citit și documentul, ar fi văzut că argumentul său este inexistent, pentru că regestul lui Zimmermann este un rezumat greșit, fals. În bulă nu este vorba de confirmarea unor diplome, ci de lămurirea însăși a chestiunii cari sunt diplomele donaționale ale regelui Andreiu. Papa Grigorie spune anume că „pentru ca să nu se poată ivi vreo umbră de îndoială în ce privește diplomele acordate Cavalerilor de regele Andreiu“ („*ne super privilegiis que dilectis filiis... concessit Regia celsitudo valeat dubitationis scrupulus suboriri*“), Papa a dat ordin ca acele diplome donaționale să fie examinate („*ipsa inspici fecimus diligenter*“) și bula papală reproduce apoi amintitele două diplome din 1211 și 1212, ignorând pe cea din 1222.

Argumentul istoricului polon rămâne prin urmare în picioare. Perlbach s'a lăsat dus în eroare de un regest fals.

⁷⁾ Tot așa s'a mulțumit numai cu citirea regestelor și în ce privește celelalte documente privitoare la Cavalerii Teutoni din „*terra Burza*“ cum vom arăta cu altă ocaziune.

O CHESTIUNE DE PRIORITATE: „CLUS“ SAU „CULUS“?

Despre numele oraşului Cluj s'a scris atât de mult, încât s'ar părea că nu a mai rămas nimic de spus¹⁾. Şi totuşi, nu sunt lămurite încă toate laturile problemei. Înainte de toate nu este încă lămurită laturea aşaziselor atestări.

Cele mai vechi atestări ale numelui Cluj datează din secolele XII—XIII. Documentele acelor secole ni-au transmis numele în două forme înrudite: *Clus* şi *Culus* în diferite variante de ortografie²⁾. Faptul că cele două forme sunt contimporane a făcut ca unii istorici să tragă concluziunea că „cele două nume au circulat în acelaşi timp şi alături“³⁾, iar alţii că „înainte de secolul al XIV-lea numele Cluj avea forma ungurească de *Kulusvar*, iar din acest nume Românii au făcut Cluj“⁴⁾.

Faptul însă că cele două forme *Clus* şi *Culus* sunt contimporane nu este o premisă intangibilă şi, prin urmare, nici concluziunile trase din ea nu sunt intangibile. Faptul contemporanităţii este anume numai o constatare de o valoare relativă, pentru că se întemeiază pe o largă şi superficială interpretare a ceea ce e o atestare.

Cei cari s'au îndeletnicit până acum cu istoria oraşului sau a numelui Cluj s'au mulţumit de obicei să accepte atestările de nu-

¹⁾ Amintim numai lucrările mai însemnate:

Jakub Elek, *Kolozsvár története*. Buda 1870.

Al. Marki, *Über den Namen Kolozsvár*. Budapest 1904.

Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest 1913.

G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte seiner Sprache*.

N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV*. Bucureşti 1933.

²⁾ Forma germană *Klausenburg* şi forma latinească *Claudiopolis* sunt mult mai nouă. *Klausenburg* apare pentru prima dată în documente între anii 1405—1408 (la 1348 în forma *Clusenborg*); *Claudiopolis* apare pentru prima dată în registrele din 1559—1560 ale universităţii din Wittenberg (Germania): „*Stefanus Wolfart Claudiopolitanus Transylvanus*“.

³⁾ *Al. Marki*, op. cit.

⁴⁾ *Melich-Gombocz*, *A honfoglaláskori Magyarországnak*. Budapest 1929. p. 305: „A magy. Kolozsvár, Tonda nevek a XIV század közepe előtt magy. Kuluszvar, Turda hangalakokban voltak meg. E nevek az oláhban Cluj (olv. Kluzs) alakban élnek s kétségtelen, hogy az o-magy. Kuluszvár, Turda átvételai“.

Este un studiu vast, în care autorul caută să dovediască că numele topice vechi din Ungaria şi Transilvania au fost transmise celorlalţi locuitori ai ţării de către Unguri.

me așa cum le înșiră „Indicele“ colecțiilor de documente, fără să examineze și documentele înșele din cari s'au scos atestările. Și aceasta este o greșală fatală, pentrucă înșirarea de nume și forme din Indice nu ne precizează în acelaș timp și vechimea reală a acelor nume și forme, dat fiind că nu ne arată și vechimea reală a documentelor cari ni le-au transmis. Indicele nu ne dă mai departe nici o lămurire în ce privește sursa din care pornesc documentele și, prin urmare, nu ne arată nici adevăratul proces de evoluțiune a numelui. Indicele nu ne indică în fine nici locul unde s'a format un nume, nici fazele prin cari a trecut până ce s'a cristalizat în formă lui definitivă.

Așa fiind, studiul documentelor este indispensabil, pentrucă este o deosebire fundamentală între valoarea formelor transmise și păstrate în documente originale, contimporane, și între valoarea formelor transmise și păstrate numai în copii făcute în epoci mai mult sau mai puțin recente. Și este o fundamentală deosebire între valoarea formelor transmise și păstrate în documente cari pornesc dela autorități indigene, locale, și între valoarea formelor transmise și păstrate în documente cari pornesc din surse străine.

A nu ținea seama de aceste deosebiri ar însemna ca și cum un judecător chemat să judece asupra unui incident oarecare, ar acorda depozițiilor unor martori cari n'au asistat la incident, cari au auzit numai despre el dela alții, au auzit poate numai dela alții cari nici ei n'au asistat la incident — aceaș greutate pe care trebuie s'o acorde depozițiilor unor martori cari au fost de față, cari au văzut „cu ochii proprii“ cum s'a petrecut incidentul.

Colecțiunea de documente a lui Zimmermann-Werner⁵⁾ spre pildă ne dă pentru numele Cluj (mănăstire, oraș și județ) la Indice formele următoare:

Oraș: Kuluswar, Kulusuar, Kulusvar, Culuswar, Clusvar, Cluswar, Clwsuar, Clwsuar, Klusuar, Coluswar, Colos-, Colws-, Colosvariensis etc.

Mănăstire: Kulusmonostra, Colus-, -monustura, -monustra, -monstra, Kolws- monwstwra, Clus-, Klus-, Kolos-, Clus, Clusa, Monustur, Clusiensis etc.

Județ: Kulus, Culus, Clus, Claus, Clws, Kolos.

La fel face și istoricul ungar Csánki Dezső în lucrarea sa despre toponimia Ungariei în epoca Hunadieștilor. El copiază ates-

⁵⁾ Zimmermann-Werner, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1892.

tările cuprinse în Indicele colecțiunii lui Zimmermann pentru mănăstire și județ, iar pentru oraș copiază și „completează” atestările adunate de Márki Sándor (cari sunt în general acele ale colecțiunii lui Zimmermann).

Această înșirare cronologică de forme nu ne poate da însă și nici nu ne dă o icoană reală a procesului de evoluțiune a numelui. De aceea în analiza vechimii numelui Cluj noi vom abandona Indicele în favorul documentelor⁶⁾.

Documentele eșite din cancelarii organizate, documente în cari se pomenește de Cluj, emană dela 3 autorități:

1. cancelaria regilor Ungariei;
2. cancelariile unor autorități civile și bisericești constituite pe teritoriul Transilvaniei și
3. cancelariile unor episcopii constituite în vecinătatea Transilvaniei.

Toate aceste documente nu sunt mai vechi de a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ele sunt însă o bază sigură și incontestabilă pentru cercetări. În afară de aceste documente mai avem și alte 3 documente dela finele secolului al XII-lea, avem și o colecțiune de însemnări procesuale și pe urmă o seamă de bule papale, — ambele, și însemnările și bulele, dela începutul secolului al XIII-lea, — în cari se pomenește de Cluj sau de un Cluj. Ele sunt, ce-i drept, ceva mai vechi, dar sunt și o bază mult mai incertă.

Pentru prima dată dăm de un nume *Clus* într'un document nedatat⁷⁾ din timpul regelui Bela al III-lea, prin care Bela confirmă testamentul unui oarecare Kaba. Între cei cari au asistat la actul confirmării se pomenește și de „*Gallus comes Albensis Transilvanus, Thomas Comes Clusiensis*”. Documentul ni s'a păstrat în original.

Tot în acea epocă dăm și de un nume „*Culus*” într'un document datat din 1183, prin care Episcopul din Spalato (Dalmacia) ia anumite dispozițiuni. În document se pomenește dignitarii țării din acel an, între cari se pomenește de „*Gallo Culusiense comite, Thomas albensi comite*”. Documentul acesta ni s'a păstrat numai într'o

⁶⁾ „Clus” era și numele mănăstirii și cel al orașului și cel al județului. Cum însă aci nu este vorba nici de vechimea mănăstirii, nici de cea a orașului sau a județului, ci numai de vechimea numelui comun tuturor, renunțarea la diviziunea pe cele trei categorii se impune în mod logic. Numele Cluj formează sub acest raport o unitate indivizibilă și studierea vechimii lui trebuie să porniască dela această indivizibilitate.

⁷⁾ *Jakab Elek*, op. cit. îl datează „1173—1175 évek körül”, *Szentpétery Imre*, az Árpádházkori oklevelek kritikai jegyzéke, Budapest 1923 no. 128 și îl datează „1177 körül”.

copie din secolul al XIV-lea și autenticitatea lui este contestată de istoriografia ungurească⁹⁾.

Al 3-lea document, acesta din timpul regelui Emeric, datat din anul 1201, prin care se acordă privilegiile unor oaspeți din Croația („*hospitibus de Potok*“), pomenește între dignitarii țării și de „*Marano cômite de Zonuk, Pazman de Kulus*“. Și acest document ni s'a păstrat numai în copie, într'un transsumpt al regelui Ladislau al IV-lea din 1285, care și el atestă numai un transsumpt al regelui Ștefan al V-lea din 1272.

Identitatea numelor „Clus“ și „Culus“ din aceste documente cu „Clus“ din Transilvania este prea incertă decât să se poată trage vreo concluziune indiscutabilă din aceste atestări. Dar și ele dovedesc prioritatea formei „Clus“.

Bulele papale pomenește cu certitudine de un *Clus* din Transilvania.

La anul 1199 Papa Inocențiu al III-lea acordă protecțiunea sa lui „*Henricus archidiaconus Clusiensis*“. Bula ni s'a păstrat în registrele Vaticanului, în copiile bulelor papale. (Zimmermann no. 576).

La anul 1222 (Zimm. no. 33). Papa Honoriu al III-lea dă însărcinare unor episcopi din Ungaria să cerceteze plângerile „*abbatis et conventus monasterii beate Marie de Clus*“ contra Episcopului Transilvaniei.

La anul 1225 (Zimm. no. 50) acelaș Papă confere dreptul „*mitre et annuli*“ abatelui „*monasterii Clusiensis de Ultrasilvanis partibus*“.

La anul 1232 (Zimm. no. 66), Papa Grigorie al IX-lea dă însărcinare Legatului său din Ungaria să aplaneze conflictul ivit între Episcopul Transilvaniei și „*abbatem et conventum monasterii de Clusa Ultrasilvanie diocesis*“.

La anul 1235 (Zimm. no. 73), acelaș Papă dă o similară însărcinare și unor episcopi din Ungaria. Mănăstirea este numită tot de „*Clusa*“.

Cum însă registrele papale cari au păstrat în copii aceste bule nu sunt registre contimporane, nici aceste atestări nu pot fi premise indiscutabile pentru concluziuni indiscutabile.

Mai mare greutate ar putea să fie atribuită așazisului „*Regestrum Varadinense*“ (Orade), în care s'au înregistrat numeroase însemnări privitoare la așazisa „*proba de foc*“ („*iudicium ferri can-*

⁹⁾ *Szentpétery*, op. cit. no. 138.

dentis“). Aceste însemnări se refer la epoca regelui Andreiu al II-lea, adică la începutul secolului al XIII-lea. Ele ni s’au păstrat însă numai într’o publicațiune din anul 1550. Datele cronologice indicate sunt contestabile. În acest „Regestrum...” se pomenește la 1213 de „*castrenses de Clus de centuriunatu Agad*“, — „*Critophorus comes de Clus*“, — „*Beken, curiali comite de Clus*“, — „*Isac centurio et Vodasa de castro Clus*“. La 1214: „*iudice Basu, curiali comite de Clus*“, — „*ioubagiones ecclesie de Clus*“. La 1215: „*iudice Ecce comite de Clus*“. La 1226: „*cum aliis ioubagionibus castri Clus*“, — „*ante Sebastianum comitem de Clus, iudicem a rege Bela delegatum*“.

Fără a trage vreo concluziune din toate aceste documente, observăm totuș că cu excepțiunea alor două documente — amândouă păstrate numai în copii mai nouă și unul chiar suspectat ca falș, — nici un document nu cunoaște altă formă decât forma *Clus*. Concluziuni vom putea trage numai din examinarea unor documente eșite din cancelariile unor autorități ungaro-transilvanene bine cunoscute, în cari cu certitudine este vorba de Cluj din Transilvania.

Nu poate să încapă nici cea mai mică discuțiune că cele mai indicate, singurele îndicate să ne lămuriască asupra numelui Cluj sunt documentele cari pornesc dela autoritățile constituite în Transilvania însăș, — iar dintre aceste cele cari pornesc din cancelaria Voivodală a Transilvaniei. Vom începe, prin urmare, cu documentele aceste din urmă.

Din secolul al XIII-lea nu ni s’a păstrat nici un document Voivodal în care să fie vorba de Cluj. Ni s’au păstrat numai 3 documente de acest fel din primele decenii ale secolului al XIV-lea: două documente în original, iar al treilea într’un transsumpt contemporan.

Cele două documente originale datează unul dela 1310 și celalt dela 1337. Cel mai important este documentul din 1310 (Zimm. no 319), prin care Voivodul Transilvaniei Ladislau („*Ladislaus vairoda Transilvanus*“) recunoaște ca rege al țării pe Carol Robert, în contra căruia luptase 10 ani. În documentul acesta de recunoaștere a regelui Carol Voivodul Transilvaniei se obligă să restituie ținuturile transilvanene ocupate de el, Voivodul, și anume: „*argentișodinam de Rodna, comitatum de Byzterce, comitatum de Scybinio, comitatum Sicularum, villas Dees, Clus et Zeek cum officio camere*“.

Prin al doilea document, cel din 1337 (Zimm. no. 539), noul Voivod Toma („*Thomas vaivoda Transsilvanus et comes de Zonuk*“) dă o însărcinare capitolului Episcopiei din Alba-Iulia în legătură cu un conflict pentru hotare. În acest document Voivodul pomeneste de „*nobilibus de Doboka et de Cluus comitatum*“... „*in comitatibus de Cluus et de Doboka*“... „*in foro de Clusvara*“.

Al treilea document voivodal ni s'a păstrat numai într'un transsumpt al cancelariei episcopale din Orade și va fi examinat mai la vale.

Trecem la categoria a doua a documentelor: cele eșite din cancelaria episcopiei catolice transilvanene din Alba-Iulia, 5 la număr, și unul eșit din cancelaria unui ordin călugăresc tot din Alba-Iulia, — documente de aceaș mare valoare ca și cele eșite din cancelaria Voivodală.

La anul 1294 (Zimm. no. 266), capitolul Episcopiei Transilvaniei este mărturie a unei donațiuni. Documentul ni s'a păstrat în original. El precizează timpul în care s'a dat documentul spunând „*Datum magistro Michaelae preposito, Gregorio cantore, Paulo custode, Petro archidiacono de Clus, decano ecclesie nostre existentibus*“.

La anul 1299 (Zimm. no. 283), Episcopul Transilvaniei face un schimb de moșii. Documentul ni s'a păstrat în original. În el se vorbește de „*episcopatus nostri de Klusuar*“, „*monasterium de Klus*“, „*datum in Klusuar*“.

În anul 1309 este ales episcop al Transilvaniei Benedictus. Actul de alegere care ni s'a păstrat în original este semnat între alții de „*ego Iohannes archidiaconus de Klus, canonicus ecclesie Transilvane*“).

În acelaș an 1309, capitolul episcopiei din Transilvania aduce la cunoștința celor chemați că a delegat cu o misiune la Papa dela Roma pe „*magistrum Iohannem archidiaconum de Clus*“. Documentul ni s'a păstrat în original⁹⁾.

La anul 1313 (Zimm. no. 333), capitolul Episcopiei Transilvanene este mărturie că Voivodul Transilvaniei a făcut un schimb de moșii. Documentul ni s'a păstrat în original. Ele este făcut în prezența între alții a lui „*Benedicto plebano de Cluswar decano ecclesie nostre*“.

⁹⁾ Alături de „*ego Saulus Archidiaconus de Turda vicarius ecclesie Transilvane*“.

¹⁰⁾ Ambele documente publicate în: *Acta Legationis Cardinalis Gentilis* (Monumenta Vaticana Hungariae), Budapeșt 1885, pag. 158 și 168.

În acelaș an 1313 (Zimm. no. 332), „*Theodorus prior... fratrum Predicatorum de Alba*“ certifică o diplomă a regelui Ladislau din 1275 „*super villa Clusvar*“. Documentul ni s'a păstrat în original.

Mai avem în fine alte 3 documente cari emană dela două episcopii învecinate Transilvaniei: episcopia din Orade și cea din Cenad.

La anul 1297 (Zimm. no. 277 și 278), capitlul Episcopiei din Orade reproduce în transsumpt o însărcinare din acelaș an 1297 a Voivodului Transilvaniei Ladislau referitor la verificarea hotarelor unor proprietăți ale mănăstirii Mănăsturului. În transsumpt se spune despre moșii: „*eadem Monustur et Zenthbeneduk vocate in comitatu de Clus existentes*“, iar în comitiva episcopiei se pomeneste în mai multe rânduri de „*terra Cluswar*“, „*de Monustur ad Cluswar*“¹¹). Documentul Episcopiei de Orade ni s'a păstrat în original. Transsumptul este cel de al treilea document Voivodal de care am pomenit mai sus. L'am citat însă numai la acest loc, fiindcă numai atestarea lui este originală.

La anul 1339 (Zimm. no. 549), capitlul episcopiei din Orade se asociază la protestul Episcopiei Transilvaniei contra Voivodului Transilvaniei care a ocupat „*tres villas Bany, Komlod et Akanay in comitatu de Clus*“, sate de drept ale Episcopiei Transilvaniei.

Al treilea document ese din cancelaria Episcopiei învecinate a Cenadului, cu multe legături cu Transilvania. El este un document din 1321 (Zimm. no. 279 și 381), prin care Episcopul Cenadului autentifică procura din acelaș an privitoare la „*conventus de Clusmonostora*“ dată de „*frater Johannes prior de Clusmonostora*“ — „*pro fratre ipsorum Mychaele archidiacono de Clus*“. Documentul acesta ni s'a păstrat în original.

Rezumând analizele precedente, subliniem că dintre toate documentele transilvanene (și părțile învecinate) câte ne sunt cunoscute și ni s'au păstrat din epoca dela finele secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea aceste sunt singurele documente în cari se face pomenire de Cluj. Toate aceste documente emană, repetăm, din cancelariile unor autorități constituite în Transilvania sau din cancelariile Episcopilor de Orade și Cenad, amândouă cu strânse legături cu Transilvania. În nici unul dintre aceste documente, cari — subliniăm din nou — ni s'au păstrat toate în original, o singură dată nu întâlnim altă formă a numelui decât cea de „Clus“.

¹¹) *Jakab Elek*, op. cit. citând acest document reproduce greșit „Coloswar“.

S'ar putea totuș obiecționa că există un document care deminte această constatare. Ar putea fi anume invocat un document datat din 1323 (Zimm. no. 409) care emană dela o autoritate clujeană și folosește o formă ungurească: la 1323 anume „*Thomas Rufus iudex universitasque iuratorum consulum civitatis Coloswariensis...*“ asistă la vânzarea unei case. Acest document nu ni s'a păstrat însă în original, ci numai într'un transsumpt din 1478, când forma ungurească era în circulațiune și a fost introdusă de cel care a copiat documentul.

Rămâne să examinăm acum și ultima categorie de documente ungaro-transilvănene: cele eșite din cancelariile regilor Ungariei.

La anul 1263 (Zimm. no. 101 și 81), viceregele Ștefan confirmă o diplomă din 1246 a regelui Bela al IV-lea, prin care se acordă anumite scutiri unor sate episcopești: „*Herina, Byolokol de comitatu Dobica, Golou de comitatu Culusiensi, Zylac et Tusnad de Zonuk*“.

La 1280, regele Ladislau restituie Episcopului Transilvaniei „*villam Culuswar*“, pe care îl luase cu câțiva ani înainte¹²).

La anul 1282 (Zimm. no. 200), regele Ladislau acordă privilegiu mai multor sate, între altele „*in comitatu de Kulus villa Kuluswar, villa Gylo, villa Kopus et villa Keresfev*“.

La 1289 (Zim. no. 229) acelaș rege vorbește de „*villam Culuswar*“.

La 1291 (Zimm. no 243) Andreiu al III-lea acordă privilegiu unor sate „*Vysta et Sasag in comitatu de Culus*“.

La 1317 (Zimm. no 348) regele Carol Robert pomenește de un „*magister Joannes comes de Beztercze, de Kulus et Kulusvar*“.

Punând față în față documentele eșite din cancelariile unor autorități constituite în Transilvania cu documentele eșite din cancelariile regilor Ungariei constatăm că fără absolut vreo excepțiune forma ungurească „*Culus*“ a circulat numai pe teritoriul Ungariei propriu zise, dar niciodată și pe teritoriul Transilvaniei, unde nu era cunoscută altă formă decât cea de „*Clus*“. Cu alte cuvinte: forma ungurească „*Culus*“ s'a format pe teritoriul Ungariei, în cancelariile regilor Ungariei, și de acolo a fost importată în Transilvania prin diplomele regești, — fără să fi putut însă să înlocuiască în documentele transilvănene dintru'nceput numele vechiu.

¹²⁾ *Jakab Elek*, op. cit. Zimmermann-Werner, Urkundenbuch nu cunoaște acest document.

O confirmare clasică a acestei constatări este diploma din 1275 (Zimm. no. 178) prin care regele Ladislau al IV-lea confirmă biserica din Alba-Iulia în posesiunea Clujului. Diploma aceasta nu ni s'a păstrat în original, ci numai în două transsumpturi. Unul dintre aceste două transsumpturi este cuprins într'o diplomă a regelui Carol Robert din 1313 (Zimm. no. 336), care nici ea nu ni s'a păstrat în original ci numai într'un nou transsumpt din 1429 al capitlului din Orade. Transsumptul acesta din 1429 spune că Ladislau a donat bisericii din „Alba“ — „*villam Kuluswar vocatam in comitatu de Culus*“. Celalt transsumpt, tot din 1313, este o atestare făcută de cancelaria ordinului călugărilor dominicani din Alba-Iulia (Zimm. no. 332). Acest transsumpt ni s'a păstrat în original. În acest document șeful Dominicanilor „*frater Theodorus prior*“ spune că a fost rugat să ateste copia unui document „*super villa Clusvar confectum*“ și reproducând acel document în transsumpt scrie „*villam Clusuar vocatam in comitatu de Clws*“ și nu „*Kuluswar*“ și „*Culus*“. Distincțiunea între formele din cele două transsumpturi („*Kuluswar*“ și „*Culus*“ în transsumptul din 1429 și „*Clusuar*“ și „*Clws*“ în cel din 1313) este un argument deciziv în favorul constatării că în Transilvania la începutul secolului al XIV-lea nu se cunoaște încă altă formă decât cea de „*Clus*“.

Forma ungurească de „*Culus*“ (în diferite grafii) apare în documente eșite din cancelariile autorităților civile și bisericești din Transilvania numai către mijlocul secolului al XIV-lea. Pentru prima dată apare la anul 1336 într'o scrisoare a capitlului din Orade (Zimm. no. 524): „*Zasfenes in comitatu de Kulus*“. În documentele cari emană din cancelariile Voivodale a Transilvaniei apare pentru prima dată la 1340: „*universitas nobilium de Zonuk, Doboka et de Culus comitatum*“, „*Colusmonustra*“, „*Datum in eadem Culusmonustra*“ (Zimm. no. 555).

Dar cancelaria Voivodală și după acea întrebuițează mai des forma veche *Clus* decât forma nouă „*Culus*“. La anul 1381 „*nos Jacobus de Turuch Comes de Clus, Johannes filius Emerici de Patha et Benedictus filius Thome de Tothaza iudices nobilium de eodem Comitatu*“, sunt mărturie²³⁾. Documentul ni s'a păstrat în original.

În documente cari emană din cancelaria Episcopiei din Alba-Iulia forma ungurească răsare și mai târziu. Episcopia din Alba-Iulia cunoaște numai forma „*Clus*“.

²³⁾ Szabo Károly, Székely Oklevéltár. IV. p. 8.

Inlocuirea în documentele transilvanene a vechei forme de „Clus“ prin forma mai nouă de „Culus“ n'a fost niciodată deplină. În toate timpurile forma „Clus“ s'a menținut alături de cea de „Culus“. Și mai mult. Forma aceasta veche de „Clus“ s'a impus și cancelariilor regilor Ungariei, cari înainte, sub regii din dinastia Arpadiană și sub Carol Robert, folosiseră numai forma de „Culus“.

În timpul domniei regelui Ludovic I (1342—1380) cancelaria regească pentru prima dată adoptă forma transilvaneană a numelui și o repetă apoi în numeroase cazuri. La 1368, regele Ludovic dă însărcinare „conventui de Clus“ să aplaneze un conflict pentru hotare ivit între „hospites nostros de Cluswar“ și un proprietar învecinat. Documentul ni s'a păstrat în original (Zimm. no. 911, 912 și 913).

La 1370, Ludovic face o donațiune orașului Cluj. În document: „civitatii nostre Cluswariensis“, „officiali de Cluswar“, „Datum ibidem in Cluswar“. Documentul ni s'a păstrat în original (Zimm. no. 941). Într'un alt document tot din 1370 (Zimm. no. 946): „Clusuar“. La 1373 (Zimm. no. 1016): „Cluswar“; 1377 (Zimm. no. 1064, 1065): „Clusmonustra“; acelaș an 1377 (Zimm. 1067): „Elisabeth de Clusuar“; tot în 1377 (Zimm. 1070): „cives nostri de Cluswar“ și „Cives nostri de Cluswar“ (de mai multeori), „datum in Cluswar“. Și la fel în trei documente din 1378 (Zimm. no. 1087, 1096, 1098) și într'un document din 1381 (Z. 1150).

Regele Sigismund într'un document din 1390, ce ni s'a păstrat în original (Zimm. no. 1247) scrie: „cives nostri de Cluswar“. Într'un document din 1412 (Zimm. 1694): „civitatii nostre Cluswar“. La 1414 (Zimm. no. 1753): „Cluswar“, „Clusmonustra“; la 1415 (Zimm. no. 1759): „Cluswar“ etc.

Regentul Ioan Huniade folosește și el la 1446 și regele Vladislav I la 1453 forma transilvaneană „Clusuar“¹⁴⁾.

Rezumăm: din confruntarea documentelor rezultă în mod neîndoios că

a) forma cea mai veche a numelui Cluj este forma „Clus“, forma „Culus“ fiind un produs străin;

b) înainte de mijlocul secolului al XIV-lea n'a circulat în Transilvania altă formă decât această formă de „Clus“, formă transmisă și păstrată neschimbată în graiul poporului român.

¹⁴⁾ Márki, op. cit. p. 10.

PUNERI LA PUNCT.

1. *Drumul descălecării ungurești.*

Problema drumului pe care au intrat Ungurii — către finele secolului al IX-lea — în Panonia poate fi considerată ca definitiv rezolvită în sensul că: Ungurii au coborât în Panonia trecând Carpații Galiției pe la pasul Vereczke. Drumul acesta este drumul de care vorbesc și cele două cronici mai prețioase pentru istoria acelei epoci, — singurul drum de care vorbesc. Aceste cronici sunt una, ungurească, așa-zisa „Cronica notarului anonim al regelui. Bela“, cealaltă, rusească, așa-zisa „Cronica lui Nestor“, scrisă pe la începutul secolului al XII-lea (autorul ei a murit la 1114).

Totuș mai sunt și azi câțiva istorici unguri cari nu pot să renunțe la idea și unui al doilea drum, de care însă nu vorbesc decât cronicarii secolelor XIV și XV. După aceste cronici, cel puțin o parte a Ungurilor au intrat în șesurile Panoniei venind dinspre părțile Transilvaniei. Intre acești istorici unguri este și *Valentin Homán*, azi cea mai mare autoritate istorică a Ungurilor.

Un al doilea drum, un drum și prin nordul Transilvaniei, n'ar fi în sine o imposibilitate. Dar nimic, absolut nimic nu dovedește că lucrurile într'adevăr s'au petrecut așa. Cele mai vechi cronici nu știu decât despre un singur drum, pe la Vereczke.

Intr'un studiu critic privitor la cronicile ungurești, *Homán* susține teza că înafară de vechile cronici cari ni s'au păstrat, a mai existat și o altă cronică, o cronică națională mai veche, de care s'au folosit toate cronicile mai nouă. Cronică aceasta nu mai există, nimeni n'a văzut-o, dar la existența ei se poate concludă din anumite texte identice sau similare ale cronicilor cari ni s'au păstrat. *Homán* precizează că această cronică națională veche, dispărută, datează din epoca regelui Ladislau I (finele secolului al XI-lea) și știa despre două drumuri pe cari au venit Ungurii în Panonia: pe la *Ungvár* (Vereczke) și prin Transilvania, și adaugă că și notarul anonim care vorbește numai de un singur drum, de cel pe la *Ungvár*, a știut și de existența celui alt drum, dinspre Transilvania. Notarul anonim ce-i drept n'o spune în mod direct, ci

face numai fără voie o aluziune. Drept dovadă *Homán* citează din notarul anonim textul: „*ultra silvas Hovos versus occidentem in terram Pannonie descenderent*“¹⁾.

Acest „*ultra silvas*“ ar putea într’adevăr să-ți deie impresiunea că este vorba de Transilvania, dat fiind că în secolele următoare descălecării Ungurilor în Panonia — Transilvania era indicată ca o „*terra ultra silvas*“, „*terra ultrasilvana*“. Interpretării acesteia a dlui *Homán* i se opune însă un fapt important: textul notarului anonim, așa cum este reprodus de *Homán*, este greșit și trunchiat. Notarul n’a folosit pluralul de „*ultra silvas*“, care ar putea să treziască ideea că este vorba de Transilvania, ci a folosit, în repetite rânduri și în mod consecvent, numai singularul „*ultra silvam*“, spunând anume „*ultra silvam hovos versus occidentem in terram Pannonie descenderent*“ și nu „*ultra silvas Hovos*“, cum reproduce *Homán*. Nu încapă nici o îndoială că notarul anonim prin „*ultra silvam hovos*“ n’a voit să indice Transilvania, ci munții Galiției, un anume munte „*Hovos*“, de care pomeneste tot atunci și fără epitetul de „*silvam*“: anume „*ultra Howos*“. Că notarul anonim nu s’a putut gândi la Transilvania, rezultă clar din textul întreg în cadrele căruia se găsește fraza ruptă în mod trunchiat de *Homán*. Notarul anonim spune anume că Ungurii ajungând în regiunea Chieului, ducii Rutenilor i-au sfătuit pe Unguri să plece în Panonia care este o țară mănoasă: „*rogaverunt alnum ducem, ut dimissa terra galicie ultra silvam Ho-uos versus occidentem in terram pannonie descenderent*“, (cap. 9), adăogând mai apoi (cap. 11) că și „*dux galicie ceterique consocii sui... alnum ducem et suos nobiles rogare ceperunt ut ultra howos versus occidentem in terram pannonie descenderent*“, apoi că ducele Galiciei le-a dat Ungurilor oameni cari „*eis per silvam hovos viam prepararent usque ad confinium hung*“ (cap. 12). În cele din urmă Ungurii „*galicie sunt egressi in terram pannonie*“ și „*sic venientes per silvam hovos ad partes hung descenderunt*“.

¹⁾ *Homán Bálint*: A Szent László-kori Gesta Hungarorum... Budapest 1925. Pag. 86: „Anonymus és Kézai Ungvár felől, a bővebb szövegű kronikák Erdély felől vezették be a magyarokat a Tisza sikkjára, előbbiek a Hung-Hungari, utóbbiak a Septem Castra-Siebenbürgen etimológiával fűszerezve előadásukat. Sok szó folyt már afelől, melyik verzió eredetibb, de kielégítő eredményre... senki sem jutott. Nem pedig azért, mert a XI századi ősfórrás két irányból vezette be a magyarokat... Anonymus, ki Kézaihoz hasonlóan a Hung-Hungari etimologia kapcsán csak az ungvári bejövetelel akar tudni, szintén elárulja magát, hogy forrásában az Erdély felőli bejövetelel is szó volt („*Ultra silvas Hovos versus occidentem in terram Pannonie descenderent*“).

Nu ne îndoim nici o clipă că *Homán* numai dintr'o greșală de copiat, dintr'o scăpare din vedere a reprodus textul notarului anonim ca fiind „*ultra silvas Hovos*“ în loc de „*ultra silvam howos*“. Restabilim deci textul autentic și constatăm că acest text infirmă argumentul pe care *Homán* îl invocă în favorul unui al doilea drum, — acesta prin Transilvania.

2. „Bulgarii“ dela Deva.

Intr'un studiu mai mare privitor la toponimia Transilvaniei, *G. Kisch*, profesor de filologie la universitatea din Cluj, voind să illustreze influența Slavilor asupra acestei toponimii, citează drept exemplu orașul *Deva* spunând că „o parte a orașului *Deva* se chiamă *Bulgarenstadt* (*Bolgárváros*)“ — adică *Bulgărime*¹⁾.

Studiul dlui prof. *Kisch* s'a publicat la 1929 și din acel „o parte a orașului *Deva* se chiamă *Bulgărime*“, s'ar putea trage concluziunea că acel nume de „*Bulgărime*“ există și astăzi și că *Bulgarii* din *Deva* sunt locuitori vechi, străvechi.

Di *Kisch* și-a luat informațiunea din manualul de geografie a Transilvaniei a lui *Bielz*, care la pag. 142 vorbind despre locuitorii slavi ai Transilvaniei spune că în timpul Impăratului *Leopold* au venit în Transilvania și o seamă de *Bulgari*, cari au fost colonizați în *Vinț*, *Alba-Iulia*, *Sibiu* și *Deva*, adăogând că acești *Bulgari* au fost asimilați de ceilalți locuitori ai Transilvaniei. „Numai în *Deva* s'a menținut până azi așa-numitul *Bulgarenstadt*“²⁾. Di *Kisch* a copiat pe *Bielz* fără să țină seamă că manualul lui *Bielz* a fost publicat cu aproape 100 de ani în urmă, la 1857, și fără să arete rostul acelor *Bulgari* din *Deva*.

O punere la punct este, prin urmare, necesară.

„*Bulgari*“ — o mână de *Bulgari* — au existat într'adevăr odată în *Deva*, dar n'au avut nici un rost istoric în viața aceluia oraș. Ei au fost un grup de refugiați, cari la finele secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea au căutat azil în afară

¹⁾ *G. Kisch*: *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*. Hermannstadt, 1929. Pag. 196.

²⁾ *E. A. Bielz*: *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1857. Pag. 142: „Unter den Slaven sind vor allem die Bulgaren zu erwähnen, welche unter Kaiser Leopold ins Land kamen, zuerst in *Alvincz*, dann in *Karlsburg*, *Hermannstadt* und *Deva* sich ansiedelten, aber später fast ganz in den anderen Nationalitäten aufgingen. Nur in *Deva* erhielt sich die sogenannte *Bulgarenstadt* bis auf den heutigen Tag“.

de hotarele Imperiului Otoman, între altele și în Transilvania. Iată cum s'au petrecut lucrurile.

După cucerirea Belgradului de trupele austriace, în 1688, Turcii au pornit o cumplită goană împotriva Bulgarilor cari arătașeră simpatii pentru Austrieci. Mulți au fugit în Muntenia, unde au fost bine primiți. În 1689, împreună cu alți Bulgari stabiliți de mai nainte la Câmpulung, noii refugiați au trecut Carpații și s'au așezat în jurul Brașovului. De aci au trecut în curând la Sibiu, dar orașele săsești din provincia Sibiului n'au voit să ia asupra lor sarcina să-i întrețină pe acești refugiați și „au început să-i alunge din orașe, oprindu-i de a-și cumpăra cele trebuincioase pentru întreținere”³⁾. În cele din urmă, o parte dintre acești refugiați bulgari au fost colonizați pe domeniul dela Vinț. „*Cum igitur complures familiae nationis Bulgaricae a nobis facultatem petierint se cum familiis suis ex Regno illo in Transylvaniam transferendi.... recipimus eosdem Bulgaros catholicos in protectionem nostram Regiam. Curabimus illis assignari sufficientem locum et gratum in territorio fiscali Possessionis Wintz dictae commodum.... Religiosis orthodoxae liberum exercitium habeant... Licebit illis templum suis sumptibus extruere, et Parochum Catholicum, ac unum vel plures capellanos pro exigentia intertenere*” spune Impăratul Leopold în diploma sa din 15 Mai 1700⁴⁾. Diploma aceasta îi pune pe noii coloniști din Vinț sub jurisdicțiunea camerei aulice și a fiscului, le dă pământuri cultivabile, locuri de casă⁵⁾, pășuni, scutiri de obligațiuni militare și scutire totală de impozite pe timp de 3 ani⁶⁾.

În timpul revoluțiunii lui Rákoczy, răsculații unguri au distrus Vințul, împrăștiind colonia de Bulgari. O parte dintre ei au luat iarăși drumul înspre Muntenia, de unde veniseră. După înfrângerea revoluției, Bulgarii aceștia au cerut din nou voie să se înapoieze în Transilvania. Li s'a și dat această voie și între anii 1710—1711 o mână de Bulgari au trecut din nou în Transilvania

³⁾ I. Moga: Știri despre Bulgarii din Ardeal. („Anuarul Institutului de Istorie Națională”. Vol. V. Cluj, 1930).

⁴⁾ *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins*. XXV. Jahrg. Hermannstadt, 1905: Martin Schuster, Schloss Deva in Siebenbürgen.

⁵⁾ Aleksa Ivici: Ansiedlungen der Bulgaren in Ungarn. (Recensiune în „Századok”, 1910): „Au fost colonizați în Vinț, unde din anumite locuri au fost scoși Valahii”, ca să li se facă loc refugiaților.

⁶⁾ I. Moga: op. cit.

prin pasul Vulcan. Generalul-comandant *von Steinville*⁷⁾ nu li-a dat însă voie să se stabiliască și de astă dată la Vinț, de unde plecaseră, ci i-a colonizat la Deva, dându-le locuri într'o marginea orașului și acordându-le și anumite privilegii printr'o scrisoare din 16 Septembrie 1716⁸⁾.

Multă vreme nu se pomenește apoi de acești Bulgari. Geograful sas *I. L. Marienburg*, care a publicat un manual de geografie a Transilvaniei (la 1813), nu știe nimic de ei. *Lenk von Treuenfeld*, care a publicat un lexicon geografic, hidrografic etc. al Transilvaniei (la 1839) spune că în Deva odinioară fusese „un gremiu bulgar cu o mănăstire bulgară”⁹⁾. La 1857 Bielz publică notița de care am pomenit mai sus. La 1905, revista Societății Carpatine din Sibiu, citată și ea mai sus într'o notă, constată că „numele de Bulgar a dispărut în Deva și nimeni nu mai știe de Bulgari în acel oraș”.

Din existența efemeră a acestor refugiați bulgari din secolul al XVIII-lea nu se poate, prin urmare, construi nici o influență bulgărească în Transilvania.

3. Deva — Dimrich?

În legătură cu punerea la punct de mai sus mai are loc și o altă punere la punct.

De când se pomenește de Deva, ea a avut întotdeauna același nume, neschimbat de când pentru întâia dată răsare în documentele secolului al XIII-lea: *Deva* (scris uneori *Deua* sau *Dewa*). Și românește și ungurește întotdeauna numai: *Deva*. Nici documentele scrise, nici graiul viu popular nu cunoaște sau n'a cunoscut alt nume. Numai unele manuale de geografie scrise în limba ger-

⁷⁾ *von Steinville* a fost general-comandant al Transilvaniei dela 1710—1720. Sub el s'a reconstruit cetatea din Alba-Iulia. În onoarea regelui de atunci, Carol. Alba-Iulia a primit în locul numelui nemțesc vechiu de „*Weissenburg*” pe cel de „*Karl-Weissenburg*” sau „*Karlsburg*”, latinește „*Alba Carolina*”.

⁸⁾ *Jahrbuch des Siebenb. Karpathenvereins . . .* „Se spune că originaul s'ar fi găsit odată în arhiva din Deva”.

⁹⁾ *Joseph Lucas Marienburg: Handbuch der Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Hermannstadt, 1813.*

Ignaz Lenk von Treuenfeld: Siebenbürgens geographisch-topographisch-statistische- (etc.). Lexikon. Vol. I—IV. Wien, 1839.

mană cunosc pentru Deva și un nume german: *Dimrich* (scris și *Diemrich*) și *Schlossberg*¹⁰).

Filologul sas Kisch ne dă și etimologia acestui nume german de *Dimrich*. La pagina 129 a studiului său pomenit spune că acest „*Dimrich*“ se derivă dintr'un vechiu „*Davenburg*“ explicând că „*Burg*“ a dat în limba săsească „(b)*rich*“, iar „*Daven*“ a dat „*Dim*“, — numele întreg „*Dimrich*“ fiind însă o tautologie, pentru că *Daven-Dava* înseamnă în limba dacă *cetate*, ca și „*Burg*“ în nemțește. La pagina 182, dl Kisch abandonează forma „*Daven*“, înlocuindu-o prin o formă nouă „*Deven*“, spunând că „*Dimrich*“ se derivă dintr'un vechiu „*Devenburg*“. La pagina 284 revine asupra ambelor etimologii precedente, spunând că săsescul „*Dimrich*“ s'a format dintr'un săsesc „*Diwn*“, care la rândul său se născuse dintr'un săsesc „*Deven*“, repetând că numele este o tautologie.

Etimologia aceasta a dlui Kisch nu se poate sprijini pe nici o atestare documentară. Nu există nici o atestare nici pentru *Davenburg*, nici pentru *Devenburg*, nici pentru *Diwn*, nici pentru însuș *Dimrich* sau *Diemrich*, — cum subliniază însuș dl Kisch de câteori pomeniște de aceste forme. Absolut neîntemeiată este pe urmă echivalarea lui *deva* cu dacicul *dava*, care nu este atestată o singură dată măcar izolat, ci numai în compoziții (*Singidava*, *Marcidava*, *Zargidava* etc.).

Pentru întiașdată pomeniște de un nume german pentru *Deva* istoriograful sas *Johan Tröster* din Sibiu, într'o istorie a Transilvaniei publicată la 1666 la Nürnberg¹¹). Istoria aceasta a lui *Tröster* publicată în limba germană, ca și istoria Transilvaniei de *Töppelt*, publicată un an mai târziu în limba latină la Lyon (Lugdunum)¹²) căuta să dovediască prioritatea Sașilor în Transilvania, prezentându-i pe Sași drept urmași ai Dacilor, iar pe aceștia drept un popor german.

¹⁰) *Marienburg* (1813): *Deva*, *Diemrich*.

Lenk von Treuenfeld (1839): *Deva*, *Dimrich*, *Schlossberg*.

Bielz (1857): *Deva*, *Diemrich*.

¹¹) *Johan Tröster*: *Das alt- und Neu-Teutsche Dacia, das ist Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*. Nürnberg, 1666.

Tröster era originar din Sibiu. A fost învățător. A trăit un timp oarecare și la Nürnberg, unde a publicat istoria sa. De acolo s'a întors în Transilvania și a murit la 1670, la Cincul-Mare, unde a fost directorul școlii săsești.

¹²) *Laurenz Töppelt*: *Origines et occasus Transilvanorum seu erutae nationes Transilvaniae*. Lugduni, 1667. (Ediția a II-a: *Viennae Austriae*. 1762).

Incercările aceste istorice fost-au ele inspirate sau măcar influențate de nădejtile nemărturisite pe cari le trezise în sufletul poporului român din Transilvania unirea Transilvaniei cu celelalte țări românești — sub Mihaiu Viteazul? Poate. Cert este că „Universitatea Săsească“ dela Sibiu încercase în 1600 să-i atragă pe Săcui de partea lor, scriindu-le că Mihaiu Viteazul a venit în Transilvania „să ia pământul Sașilor și Săcuilor și să-l dea Valahilor“, invitându-i pe Săcui să-și omoare comandanții și să ia armele contra lui Mihaiu¹³⁾. Și cert este că doi cronicari unguri contemporani repetă aceaș informațiune.

O poezie semnată de profesorul C. Arnold, pe care Tröster o publică în fruntea istoriei sale, dovedește în mod neîndoios că tendința istoriei era să arete că Sașii au fost în Transilvania înaintea Romanilor și a descendenților lor români, fiindcă ei, Sașii, sunt urmași ai Dacilor.

Adresându-se „păstorului român“, poezia îl invită să se dea la o parte de pe „câmpurile lui Traian“ și să-și ia pălăria înaintea Germanilor și să le sărute mâna. O strofă a poeziei spune:

Ihr Römer tretts beyseits von d'Trajanus Wiesen!

Der tapfere Hermannrich wird hoch vor euch gepriesen!

Sieh Keyser Adrian

Was Teutsche hier gethan.

Du ringes Blöschevolk, du Römischer Schaafbauer,

Leg deinen Hut stets ab, denn du gehst in der Trauer,

Küss Teutschen nun die Hand

In deiner Römer Land¹⁴⁾.

În sprijinul tezei sale Tröster inventează cele mai fantastice etimologii. Pentru el „Burzenland“ (Țara Bârsei) a fost colonizată de un vechiu popor german cu numele *Buri* și dela el și-a luat numele. Străvechi popoare germane au fost *Butonii*, cari au întemeiat satul *Budendorf* (*Bundorf*, județul Târnava-Mare), — *Sidonii*, cari au întemeiat satul *Seyden* (*Jidveiu*, jud. Târnava-Mică), —

¹³⁾ Redactarea originală, în ungurește, se găsește în Arhiva săsească din Sibiu. Publicată în: Székely Oklevéltár.

¹⁴⁾ În traducere românească:

„Voi Romani dați-vă la o parte de pe câmpurile lui Traian!

Viteazul Hermentrich e preamărit înaintea voastră!

Privește Împărate Adrian

Ce-au făcut aci Germanii.

Tu slăbănog popor valah, tu păstor de oi Roman,

Scoate-ți pălăria, pentru că ești în doliu,

Sărută acum mâna Germanului,

În țara ta a Romanilor“:

Harudii, cari au dat numele lor munților *Harghita*, — *Cherusci*, cari au întemeiat satul *Kerz* (*Cârța*), — *Hermionii*, cari au întemeiat satul *Hammersdorf* (*Gușterița*, jud. Sibiu), — și a. Satul *Marpod* (jud. Sibiu) a fost întemeiat de un rege Marobandus. Numele adevărat al Brașovului este *Buris-au*, adică *Buriorum campus*. Orașul *Hunedoara* își trage numele dela *Huni*. *Decebal* a fost un rege german și numele lui adevărat a fost *Dietschwald*. Capitala Daciei se chema *Sarmiz-Gothusa*, iar *Deva*, *Decidava* se chema în realitate *Dietschedan* sau *Duim-Burg*.

Acest *Dietschedan-Duimburg* inventat de *Tröster* este originea sășescului *Dimrich*, — nume care n'a circulat niciodată. Înainte de *Tröster* nimeni, nici documente, nici cronici n'au pomenit vreodată de un nume german pentru *Deva*.

Anuarul Societății Carpatine citat mai sus pomeniște de un scriitor *Georgius Soterius* care într'o scriere a sa „*Transylvania nobilis*“ spune despre *Deva* că „ungurește și latinește este numită *Deva*, iar săsește *Diemrich*“, adăogând că „nu se știe însă de unde provine acest nume“ sășesc. Anuarul nu dă indicațiuni mai precise privitoare la *Soterius*. Lucrarea biografică „*Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*“ de *Johannes Seiverts* (Pressburg 1785) știe de un *Georg Soterius* care a trăit pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, a făcut multe călătorii prin Europa și a murit la 1723 la *Criș* (*Kreuz*, jud. Târnava-mare). *Seiverts* înșiră o serie lungă de lucrări scrise de *Soterius* (rămase toate numai în manuscris), între cari însă nu este și una „*Transylvania nobilis*“, ci numai „*Transylvania celebris* sau *Nomenclator Nationum, Familiarum et Personarum ut ac Locorum in Transylvania*“, scrisă nemțeste.

„*Diemrich*“ acesta a lui *Soterius* este numai o formă populară sășească pentru „*Duim-burg*“ a lui *Tröster*.

Alți filologi înafară de *Kisch* au construit și alte forme intermediare „*Dwinrig*“, „*Demburg*“, „*Denburg*“ etc., — toate însă fără vreă atestare documentară.

Înainte de „*Duim-burg*“ a lui *Tröster* n'a existat niciodată nicio formă germană pentru *Deva*.

CRONICA NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA.

I

La 1746 *Ioannes Georgius Schwandtner*, publică primul volum al unei colecțiuni — *Scriptores rerum hungaricarum*¹⁾ — cuprinzând scrieri istorice vechi, necunoscute sau puțin cunoscute. În fruntea colecțiunii publică o scriere intitulată „*Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae auctore Belae regis notario*“. Această scriere este faimoasa cronică cunoscută sub denumirea de „cronica notarului anonim al regelui Bela“. Este reproducerea textuală a unui manuscris ce se găsea (și se găsește și azi) în Arhiva Bibliotecii Imperiale din Viena.

Titlul sub care scrierea este publicată de Schwandtner nu este titlul dat de autorul manuscrisului. Manuscrisul n'are nici un titlu. El începe cu fraza „*Incipit prologus in gesta hungarum*”²⁾ și continuă cu dedicația: „*P dictus magister ac quondam bonè memorie gloriosissimi bele regis hungarie notarius. N. suo dilectissimo amico...*“ etc. Titlul sub care manuscrisul este publicat de Schwandtner este titlul pe care i l-a dat manuscrisului — pe o fâșie de hârtie lipită pe pagina întâiu — bibliotecarul *Sebastianus Tengnagel* atunci, când, în anul 1665, manuscrisul a ajuns în biblioteca din Viena dintr'un castel *Ambras* din Tirol.

Pentru întâiașdată se pomenește de existența acestui manuscris la 1666 de *Petrus Lambecius*. Mai târziu, la 1692, *Cl. Nesselius* într'o lucrare publicată în acel an la Viena („*Magni Corporis Historici Sciographia*“) pomenește de ea ca de „*Anonymi quidem, sed Regis Belae Notarii Historia Hungarica de VII primis Hungariae Ducibus*“, promișând s'o editeze, — fără s'o fi editat însă.

Manuscrisul se compune din 24 foi de pergament (lățimea 16,5 cm., lungimea 23,5 cm.). Pagina întâi a foii dintâi este albă; pagina dintâi a foii 24 are numai 5 rânduri de scrisoare, restul paginii ca și pagina a doua sunt albe. Toate celelalte foi sunt scrise pe ambele pagini. Mai multe dintre foi sunt perforate, una are o

¹⁾ *Ioannis Georgii Schwandtneri: Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini . . . Vindobonae 1746.*

²⁾ Toate citațiunile noastre sunt făcute după originalul publicat în facsimil de *Fejérpataky László* (Budapesta, 1892). Ortografia citațiunilor este cea a originalului. În citațiunea prezentă manuscrisul are greșit „*hungarum*“ în loc de „*hungarorum*“.

ruptură. Și perforările și ruptura sunt mai vechi decât scrisoarea, care ocolește și găurile și ruptura (cum arată clișeul alăturat).

meritū multitudinem grecorū . sic multitudinem fe-
minarū . Nec audito multos sui mulierum fuisse stu-
tati . itaque lelu filius totu triba cecinit . et bulsum
filii bogar . equato ueyillo in pma acie oia grecorū
pugnaturi uenire ceperunt . Et cōperta ē utraq;
acie hostium ad bellum . et ceperunt pugnare
actiter int̄ se . Et dū tot exercitū ducis
appad accessisset pugnaturū oia grecorū
plurimu interficiebant de grecis et bulgaris .
Predit ū dux saluti cū ciuidisset suos deficere
in bello . fuga lapsus ē . et p salute uite aliam bul-
garie petiuit . Ceteri ū et bulgari timore hungarorū

Cronica a fost publicată în facsimil la 1892 de istoricul ungar Fejérpataky László. (Vezi prima pagină reprodușă în anexă).

Cronica aceasta cuprinde istoria descălecării Ungurilor din Sciția aziatică în Panonia și epoca primilor duci ai Ungurilor până către finele secolului al X-lea. ✓

Manuscrisul ce se găsește la Viena, — singurul manuscris al croniceii — nu este originalul croniceii, ci numai o copie făcută — cum se crede pe baza felului scrisorii — pe la 1300.

Că manuscrisul păstrat la Viena nu este originalul, ci numai o copie făcută de o mână străină o dovedesc:

a) multele erori de scris pe cari le-a putut face numai un copist care a citit greșit originalul, dar nu le-a putut face însuș autorul, cum sunt: pigmenta în loc de armenta (capitolul 1: Sciții „carnes et pisces et lac et mel manducabant et pigmenta multa habebant”, adică: „mâncau carne și pește și lapte și miere și aveau multe vopseli”, în loc de: „turme de vite mari”); -cambium în loc de canbiavit (cap. 15: „rex andreas... cambium illum locum); -ulterius în loc de ulturus („timebat... ut ne ulterius sanguinem petri regis hungariam intraret); -sad în loc de ad (cap. 22: „a thyscia usque sad fluvium honrat”); -ultrasilvanis în loc de ultrasilvanus (cap. 26: „Gelou vero dux ultrasilvanis”); -vincere în loc de vicem (cap. 55) și altele multe;

b) multe erori de scris corectate ulterior, corectate uneori de o mână care nu este cea a scriitorului textului ce ni s-a păstrat, cum sunt: *effectum* corectat din *affectum*; *-ammodo* corectat din *amo* (amândouă în prolog); *-nullius* corectat din *nullus*; *-gesta* din *gasta*; *-occiderunt* din *exciderunt* (toate cap. 1); *-gentibus* din *generibus* (cap. 7); *-occiderunt* din *exciderunt* (cap. 8); *-confinium* din *finium* (cap. 11); *-glad* din *gaad* (cap. 11); *-tosu* din *tasu* (cap. 20); *-illesum* din *in lesum* (cap. 42); *-magistrum prefecit* din *magistrum precepit* (cap. 44) și altele multe;

c) multe erori de scris în ce privește numele proprii, erori rămase necorectate, probabil fiindcă cel care a făcut celelalte corecturi nu cunoștea numele corecte: *hyeu* în loc de *kyeu* (Kiev, cap. 8); — *ho-os* în loc de *houos* (cap. 9); — *louiou* în loc de *sou-iou* (Sajo, cap. 14); — *asaturholmu* în loc de *a saturholmu* (cap. 15); — *bulsuu* în loc de *Zobolsu* (cap. 30); — *etiburgu* (cap. 49) și *elci-burgu* (cap. 50) în loc de *ecilburgu* și altele multe.

d) lipsa de consecvență în scrierea numelor proprii, cari sunt scrise când cu inițială majusculă, când cu inițială minusculă și în diferite forme ortografice: „...bulgarii et Blachii ac pastores romanorum“ (cap. 9); — „Gelou quidam blacus“ (cap. 24); — „blasii et sclavi“ (cap. 25); — *gelou, geleou, Gelu* (cap. 24, 25, 26); — nepoții lui Tuhutum; „biuia et bucna“ (cap. 24), „geulam patrem bue et Bucne“ (cap. 24); — „fluvius Morisius“, „fluvius morus“, „fluvius mors“ (în acelaș capitol 11, ca numele râului Mureș) ș. a.

e) În cap. 38 se repetă un epizod: „et pro precio ei misimus XII albos equos et cetera ut supra“...

Dar cronica aceasta ce ni s'a păstrat în copie nu este nici măcar cronica integrală, ci numai un fragment.

În închinarea către prietenul său N., autorul promite să-i scrie „genealogiam regum hungarie et nobilium suorum“. În capitolul 1 spune că „reges et duces hungarie“ își trag originea dela Almus, adăogând „sicut in sequentibus dicitur“. În capitolul 24 pomeneste de fiii lui Tuhutum cari au fost potrivnici „sancto regi“ adăogând „ut in sequentibus dicitur“. În capitolul 32 pomeneste de două căpetenii Edu și Edumen adăogând că din urmașii acestora „longo post tempore rex Samuel descendit“. În capitolul 15 pomeneste de o moșie donată de Arpad unui credincios al său, spunând că acel pământ a rămas în stăpânirea urmașilor acelu credincios „usque ad tempora andree regis filii calui ladizlai“, când regele l-a luat dându-le în schimb o altă moșie „ut in sequentibus dicitur“.

Dicit magister iuapio plog in gesta hungarum.
ac quondam bone memorie gloriosissimi bele regis
hungarie notarius. H. suo dilectissimo amico uiro
venerabili. et arte liberalis scientie imbuo. salutem
et sue petitionis affectum. Vñ olua in scolari studio
lunil' essem. et in historia tiana qm ego t' summo amore
complexus ex libris daretis frigid' ceteroq; auctoz sic ama
gistris meis aucluerā. in unū uolumen p' hūc cōplauerā.
pari uoluntate legerem' peristi a me ut sic hystoriam ad
imam bellaq; grecorū scripseram. ita et genealogiam regū
hungarie et nobiliū suoz qualiter septē pncipales plone
que herunogor uocant' de terra scythica descendērunt. uel
qualis sit t'ia scythica. et qualis sit generat' dux almus.
aut quare uocat' almi' p' dux hungarie. a quo reges hunga
rorū originem dixerunt. uel qd' regna et reges s' subiugauē
sunt. aut quare p'ls de t'ia scythica egressus. p' p'ona alie
uigenaz hungarū et in sua lingua p'ia mozerū uocant' t' scy
therem. p'uisi' em' me facturum. s' aliis negotiis impedir' tu
e p'ensus et mee p'missionis iā pene etiā oblit'. n' in p'uitas
tua dilectio debitū reddere monuisset. eorum q' tunc di
lectionis quāuis multis et diuersis hui' laboriosi sc'li unpe
dit' sim negotiis. facere tam agyllis sum que facere uel
sisti. et eadē tradicionel' luerloz hystorographoz diu
ne grē sub' auxilio optimū estimans ut ne p'ficeris in
ultimam generationē obliuioni tradat'. Optimū q' dixi ut
uere et simpliciter t' scriberem. qd' legentes possint agnoscere
quom' res geste essent. Et si tam nobilitatis gent' hungarie
p'mordia sue generationis. et fortia queq; facta sui. ex falsis fa
bulis rusticorū uel agarulo cantu ioculorū quasi sursuman
do audiret. ualde indecor' et satis indecor' esset. Ergo p'ra
t'imo. de certa scripturaz explanatione. et ap'ia hystoriarū
interpretatione uerū ueritatem nobilit' p'cipiat. felix q' hūn
garia. cui s' dona d'ca uaria. Omnis em' horis gaudeat
de munere sui literarū. Quia exordium genealogie t'

Regalitatea Ungariei începe cu încoronarea ca rege a ducelui Ștefan la anul 1000; regele Samuel (Aba) a domnit dela 1041—1044; regele Andreiu a domnit dela 1047—1061. Autorul promite prin urmare să scrie despre fapte și evenimente petrecute pe la începutul și mijlocul secolului al XI-lea, dar cronica lui — se termină cu povestirea întâmplărilor din timpul ducelui „Tocsun“ (947—972).

Cronica este, prin urmare, incompletă, fie că autorul n'a putut-o termina, fie că restul s'a pierdut și copistul n'a avut înaintea sa decât fragmentul ce ni s'a păstrat.

Cine este copistul a cărui copie ni s'a păstrat? Nu se știe. Nu se știe, cum nu se știe nici cine este autorul originalului pierdut. Numele autorului este indicat numai prin o inițială și titlul autorului „*P dictus magister*“ etc. Acest *P.* ar putea să însemneze *Petrus, Paulus, Pousa* (sau *Posa*). N'avem nici o indicațiune care dintre aceste nume ar putea fi cel adevărat. Dar *P dictus* ar putea să însemneze și *Predictus*..

Cronica, cum am spus mai sus, este închinată unui prieten: „*N. suo dilectissimo amico viro venerabili et arte litteralis scientie inbuto*“, căruia, pe când erau împreună la studii („*dum olim in scolari studio simul essemus*“, prolog), îi promisese să-i scrie istoria Ungurilor. Acest prieten a fost, nu încapă nici o îndoială, un străin, cum rezultă din faptul că autorul explică că „*somnium in lingua hungarica dicitur almu*“ (cap. 3), că un castru „*per linguam hungaricam dicitur nunc Buduuar*“ (cap. 1) și altele („*in sua lingua propria*“, prolog; „*per idioma suum proprium*“, cap. 5, „*in lingua eorum*“; cap. 17). Dacă prietenul căruia îi închină cronica ar fi fost ungar, notarul ar fi zis „*lingua noastra*“, cum zice despre limba ungurească alt cronicar, Simon de Keza, în cronica sa închinată regelui Ungariei Ladislau al III-lea.

Unde au fost împreună la studii? Se presupune că la Paris, care cu începerea secolului al XI-lea începuse să devină un focar al culturii. Presupunerea aceasta poate să invoce un fapt pozitiv: manuscrisul cronicei când a ajuns din castelul Ambras la Viena (1665) era legat împreună cu un alt manuscris al unui oarecare *Gaspar Pansa*, care descria în acel manuscris o călătorie în Franța la 1610: „*Iter ex Germaniae finibus in Galliam susceptum*“. Este destul de justificată presupunerea că acel *Pansa* cu prilejul călătoriei sale ar fi descoperit la Paris sau în vreo mănăstire din Franța manuscrisul-copie al cronicei și l-ar fi adus cu sine în Austria.

Cum a putut ajunge cronica aceasta în castelul din Tirol?

Castelul Ambras este un castel vechiu din secolul al XIII-lea. În secolul al XVI-lea, Împăratul german Ferdinand I a numit (la 1567) pe fiul său arhiducele Ferdinand guvernator al Tirolului și noul guvernator a luat reședință în acest castel, pe care l-a mărit (între anii 1566—1539). Arhiducele Ferdinand a fost un mare prieten al artelor și iubitor de lucruri rari. A cumpărat manuscrise, cărți vechi, tablouri, arme și a. punând bazele unei colecțiuni dintre cele mai bogate. De câteori auzia de o raritate, făcea numai decât ofertă pentru cumpărarea ei. (Atunci va fi ajuns în colecțiunea castelului dela Ambras și cunoscutul portret din secolul al XV-lea al Domnului Munteniei Vlad Țepeș). După moartea lui (1595), urmașii au continuat cu îmbogățirea colecțiunii. În secolul al XVII-lea, stingându-se ramura țiroleză a Arhiducilor austriaci, colecțiunea a fost mutată la Viena (1655) și așa a ajuns la Viena și manuscrisul notarului anonim³⁾.

Aceste sunt împrejurările externe ale cronicii.

* * *

În ce privește valoarea cronicii ca izvor pentru epoca descălecării Ungurilor în Panonia (secolele IX—X) opiniile sunt foarte împărțite. Unii istorici îi atribue cea mai mare valoare; alții îi atribue valoare numai pentru epoca în care a fost scrisă (secolele XII—XIII, cum cred aceștia); și iarăș alții nu-i atribue nici o valoare. Între acești din urmă este istoricul austriac *Robert Rösler* (și pe urmele lui istoricul ungar *Hunfalvy Pál*), care îi contestă orice valoare și-l consideră pe autor drept un „mare ignorant și un mare falsificator“⁴⁾.

Ostilitatea aceasta contra cronicii își găsește explicațiunea în faptul că această cronică pomeneste de Români în Ungaria și Transilvania în epoca descălecării Ungurilor în Panonia și este, prin urmare, în contradicție cu teoria unora (în fruntea cărora este *Rösler*) că Românii au imigrat în Transilvania numai în cursul secolului al XIII-lea⁵⁾.

³⁾ *Dr. I. Hirn: Erzherzog Ferdinand II von Tirol. Innsbruck, 1885. Pag. 351.*

⁴⁾ *Robert Rösler: Romänische Studien. Leipzig, 1871. Pag. 185: „...meine Auseinandersetzung wieder in die Schlüsse ausläuft, dass der anonyme Notar eben sowol ein grosser Ignorant als ein grosser Fälscher gewesen ist“.*

⁵⁾ *H. Marczali: Ungarns Geschichtsquellen. Berlin, 1882, pag. 96.: „Bei uns ist Paul Hunfalvy gegen die Glaubwürdigkeit des Anonymus aufgetreten. Seine Studien fussen ganz auf der Rösler'schen Basis, und so ist auch die Hauptursache der Angriffe der Umstand, dass bei dem Anonymus die Walachen als Besitzer Siebenbürgens erscheinen...“.*

De care parte este dreptatea?

Pentru a putea da un răspuns, trebuie înainte de toate să constatăm, cu cea mai mare precizie posibilă, epoca din care datează cronica, — pentru că valoarea cronicăi depinde înainte de toate de vechimea ei. Cu cât epoca în care a luat ființă este mai apropiată de epoca în care s'au petrecut evenimentele descrise, cu atât crește și veracitatea și în consecință importanța ei pentru istorie. Trebuie să eliminăm anume dintru'nceput supozițiunea că în ce privește această cronică ar putea fi vorba de povestirea unor fapte inventate, — inventate de autor cu intențiunea de a induce în eroare asupra adevărului. Cronica este dedicată unui străin și autorul a scris-o ca să informeze pe acest străin despre istoria Ungurilor. Chiar dacă, prin urmare, ar cuprinde și fapte inventate, scopul autorului fiind să explice străinului epoca în care trăiau amândoi, faptele acele n'au fost inventate pentru a induce în eroare, ci fiindcă numai acele fapte transpuse în trecut puteau să explice prezentul. „Cronicarii scriu numai pentru epoca lor și scot în evidență numai lucrurile cari interesează pe contemporani și sunt acceptate de aceștia“. Cronicarii de obicei coboară în trecut pe scara cunoștințelor geografice și istorice ale epocii lor, reducând aceste cunoștințe la un nucleu primitiv, embrionar, din care s'a putut naște în mod normal prezentul⁶⁾.

Dacă, prin urmare, cronicarul anonim a imaginat fapte, aceasta dovedește nu că a fost de rea credință, ci dovedește numai faptul că în epoca lui nu se cunoșteau alte explicațiuni mai firești.

Iată de ce are o importanță atât de mare stabilirea epocii în care s'a scris cronica.

Critica istorică s'a ocupat până acum mai mult de chestiunea persoanei autorului și în comentariile ei a ținut prea mult seamă de concluziunile ce s'ar putea trage în favorul sau defavorul unor anumite teorii. Teoriile însă n'au ce căuta în soluționarea problemelor istorice. Ele nu pot nici confirma, nici infirma soluțiuni găsire. Cel mult pot să coroboreze soluțiuni la cari s'a ajuns pe alte căi mai pozitive.

De acea noi vom căuta să stabilim epoca în care s'a scris cronica, lăsând la o parte orice teorii.

⁶⁾ H. Marczali: op. cit. p. 23.

TOPONIMIE, ISTORIE ȘI TOPOGRAFIE.

1. Idei și fapte.

Toponimia este studiul numirilor toponimice, complexul numirilor de țări, munți, râuri, văi, așezări omenești, hotare etc. Studiul toponimiei are o deosebită importanță pentru cunoașterea trecutului, numirile toponimice fiind și ele un fel de documente istorice și de multe ori mărturii mai vechi decât documentele propriuzise. Toponimia poate să arunce lumină și asupra unor timpuri din cari nu ni-au rămas alte mărturii scrise. „Numele“ au fost date de oameni și din interpretarea numelor putem să tragem concluziuni asupra celor cari le-au dat, — chiar și atunci când delă acești dătători de nume nu ni-au rămas alte urme decât numele date.

Interpretarea corectă a numirilor toponimice vechi nu este întotdeauna ușoară, pentrucă de multe ori nu cunoaștem limba căreia îi aparține numirea, iar de alte ori, chiar dacă cunoaștem limba căreia ar putea să-i aparțină, numirea ni-a fost transmisă într'o formă atât de denaturată, încât este greu sau chiar cu neputință să descoperim numirea originală.

La căutarea etimologiei unui nume, a unei numiri, trebuie să pornim întotdeauna dela cea mai veche formă atestată în mod incontestabil. Primul „ajutor întru deslegarea numelor topice trebuie căutat în documentele istorice. Acestea oferă adesea forma arhaică, primordială, sau măcar una intermediară, care denunță originea. Mai mult: fără ele, etimologiile cele mai plauzibile, în aparență, pot fi de fapt false și, din contra, cu ele cele mai neversimile se pot dovedi juste“¹⁾.

Intre numirile toponimice originale și locul sau așezarea desenate prin aceste numiri există întotdeauna o strânsă legătură logică. „Numele“ este un fiu al logicei. Unui munte, spre exemplu, nu-i va zice nimeni râu, nici unui râu nu-i va zice munte, — pentrucă numele trebuie să corăspundă naturii obiectului desenat prin

¹⁾ V. Bogrea: Câteva considerațiuni asupra toponimiei românești. („Daco-romania“, anul I. Cluj, 1921. p. 211).

nume. De acea interpretarea numirilor toponimice trebuie să țină seamă și de topografia, de configurația fizică a locului unde găsim numirea și trebuie să dovediască și justificarea obiectivă a numirii deslegate.

Numele topice cuprinse într'o toponimie ca regulă generală pot fi împărțite în trei categorii principale: 1. nume de ape (râuri, lacuri etc.), 2. nume de locuri (țări, ținuturi, terenuri și părți de terenuri); 3. nume de așezări omenești (orașe, sate, cătune).

Uneori pare inexplicabil cum a putut ajunge un sat la numele pe care îl are, — atât de puțin sens logic are cuvântul ca nume de sat. Înțelegem foarte ușor de ce un sat a ajuns să fie numit spre exemplu: *Subcetate* (Jud. Hunedoara, jud. Sălaj); *Subpădure* (jud. Târnava-mică); *Subpiatră* (cătun aparținător satului Sălciva-dejos, jud. Turda), *Dupăpiatră* (jud. Hunedoara); *După Muncel* (cătun aparținător satului Borgo-Rus, jud. Năsăud) și altele. Satele aceste erau și sunt așezate: sub o cetate, sub o stâncă mare, după un munte mic etc. Nu înțelegem însă tot atât de ușor cum a putut fi botezat un sat: *Valea-neagră* (jud. Bihor), *Alun* (jud. Hunedoara), *Mărul* (jud. Caraș) și altele.

Explicațiunea este însă în realitate și în aceste cazuri foarte simplă: cele mai multe nume de localități n'au fost dela început nume de localități, ci au fost nume de locuri. Numele au existat înainte de ce ar fi existat satele, cari ele au dat peste nume, nu numele peste sate. Așezările omenești cele mai vechi și cele mai multe, satele noastre din Transilvania spre exemplu, s'au născut în mod spontan și nu sunt rezultatul unui plan conceput în prealabil tinzând la întemeierea unei așezări comune pentru un grup mai mare de oameni — noi veniți. Satele cari au fost „întemeiate“ au fost întemeiate numai într'o epocă când existau de mult alte sate ai căror întemeietori și a căror epocă de întemeiere au rămas aproape întotdeauna necunoscute. La început, cece mai târziu s'a numit „sat“ în înțelesul de azi al cuvântului, a fost poate numai o singură casă, o casă izolată. Casa aceasta era într'un loc care oferia multe avantajii: aproape de pădure (lemne de foc), aproape de râu (apă de beut), aproape de pământ roditor (pâine de mâncare). Și casa izolată a atras și alte case. S'a născut o aglomerație de case. Cu timpul casele s'au apropiat unele de altele ca locuitorii lor să-și poată da mână de ajutor în timpuri de primăjdie, — și așa s'a născut comunitatea de case. Prima casă poate

va fi fost „Subpădure“, „După Muncel“ etc., expresiuni cari indicau locul unde se găsea casa, nu casa însăși.

Să ilustrăm cele expuse cu câteva cazuri concrete.

„*Toplița*“ este numele unor sate în județele Hunedoara, Mureș, Someș și Arad. „*Recița*“ este numele unui sat în județul Caraș²⁾. Amândouă sunt de origine slavă și însemnează: *Toplița* — apă mică caldă, apășoară caldă, iar *Recița* — râu mic, râuleț (amândouă cuvintele sunt diminutive).

Este firesc că cele două sate n’au putut fi numite unul „apșoară caldă“, celalt „râuleț“. N’au putut fi numite așa, satul fiind o aglomerațiune și comunitate de case și curți și grădini și locuri virane. „*Toplița*“ a indicat la început nu satul (care nici nu exista încă), ci numai un izvor de apă caldă, locul unde se găsea izvorul, — iar *Recița* a indicat la început și el numai existența unui râu, a unui râu mic. Dar și apa caldă și râul mic (limpede, bogat în pești etc.) au atras oamenii. În apropierea lor s’a ivit o casă, pe urmă au venit alte case, o aglomerațiune de case. Prima casă, și pe urmă celelalte case, au fost indicate ca fiind „lângă apa caldă“, „lângă râul mic“ și cu vremea — aglomerațiunea de case devenind o comunitate de case, un sat, — indicațiunea topografică a trecut asupra satului și din „la toplița“ s’a format un nume propriu *Toplița*, cum din „la recița“ s’a format numele propriu de *Recița*.

La fel se explică numele satului „*Poiana*“, care are înțelesul de „luminis“ (într’o pădure), la fel numele de „*Făget*“ care are înțelesul de pădure de fag. Primele case din cari s’a născut cu timpul satul se găseau lângă o poiană (sau chiar în poiană), lângă (sau într’un) făget. Numele de azi ale acestor sate indicau la originea lor numai *locu!* pe care mai târziu din primele case izolate s’a dezvoltat un sat.

* * *

O parte dintre numirile de așezări omenești sunt derivate din nume patronimice. Ele sunt mai nouă decât numele derivate din apelative, cari indică anumite aspecte topografice. Numele patronimic indică fie pe fondatorul satului, fie pe proprietarul locului pe care s’a născut satul, fie pe posesorul căruia i-a fost donat satul.

În toate cazurile, a trebuit să treacă o vreme oarecare, o vreme mai îndelungată până ce legătura dintre proprietate și proprie-

²⁾ *Reșița* este numele literar. Cel popular și original este *Recița*.

³⁾ *Csánki*. Magyarorszáğ geogr. földrajz a Hunyadiak Korában. Budapest, 1913. Vol. V, p. 351.

tar (posesiune și posesor) să devină atât de intimă încât cele două noțiuni să se confunde și să devină o singură noțiune.

Aceste nume de sate derivate din nume de persoane nu indică însă întotdeauna numele original, numele cel mai vechiu al satului, ci de cele mai multe ori sunt numai un nume nou care înlocuiește pe cel vechiu, un nume impus de proprietarul satului, care nu întotdeauna este și întemeietorul lui.

Uneori, când întâmpină dificultăți în deslegarea unui nume toponimic, etimologiștii își iau refugiul la un nume patronimic, derivând numirea toponimică dintr'un nume de persoană, chiar când acest nume nici nu mai există și nici nu este dovedit că a existat vreodată. Fără îndoială, sunt și numiri de localități la originea cărora este un nume patronimic, dar la derivarea acestor numiri dintr'un nume patronimic trebuie înainte de toate dovedită existența istorică a celui care se pretinde că a dat numele, — existența lui contemporană sau anterioară cu pomenirea satului și, înainte de toate, legătura lui cu satul în chestiune.

Altminteri acest fel de etimologii rămân simple conjecturi, — etimologii posibile, fără îndoială, dar totuși numai conjecturi.

* * *

Locul pentru casă, locurile pentru case n'au fost alese la întâmplare. Locurile aceste erau alese pentru că ofereau maximul de utilitate, maximul de folos și de siguranță. Utilitatea și siguranța mai mare sau mai mică pe cari le oferia terenul au fost forța de atracțiune sau de repulsiune pentru cei ce își căutau locuri de așezare. Cei cari veniau mai pe urmă găseau locurile cele mai bune ocupate și erau nevoiți să se mulțumiască cu locuri mai puțin bune sau mai îndepărtate. Maximul de utilitate și de siguranță au rămas însă și în aceste cazuri suprema forță de atracțiune.

De acea nu vom găsi nici un nume de așezare omenească derivat direct dintr'un nume de animal, de animal sălbatic, primejdios pentru oameni. Nu vom găsi pentru că locurile căutate de animale sălbatice nu erau o atracțiune. Numele de sate cari totuși par a fi derivate din nume de animale sunt numai indirect derivate din nume de animale. În realitate, dela nume de animale și-au putut lua numele numai oamenii, numai indivizi izolați: *Lupu, Ursu, Cerbu, Iepure, Vulpe*, — nume indicând că individul respectiv seamănă la fire sau fizic unui *lup, urs, cerb*, etc. Și-au

putut lua numele dela animale și anumite locuri: Valea Lupului, Valea Ursului, Vârful Cerbului, — nume indicând că în acea vale erau lupi, urși, cerbi etc. Aceste locuri și-au păstrat apoi numele și depăce animalele, alungate de oameni, au dispărut din acele locuri.

* * *

Numirile toponimice în general au fost inspirate de nota caracteristică și excepțională a terenului sau regiunii în care numirea a luat naștere. În cele mai multe cazuri această notă caracteristică a fost fie o apă, fie un munte, fie o stâncă etc. Numele toponimic nu este ceva arbitrar, o invențiune, o născocire a capriciului. Numele toponimic este expresiunea unei realități și a unei necesități. Mulțimea anonimă care a dat nume la tot ce o împrejurmuia a fost călăuzită de dorința de a indica obiectul vizat în așa fel — încât și alții să recunoască fără greutate și fără îndoială obiectul în chestiune. Chiar de acea „numele“ trebuia să fie ceva simplu, dar în aceeaș vreme sugestiv, evocativ al unei imagini certe, ceva ușor de reținut în memorie, ceva de transmis fără o prea mare contribuțiune mentală. Cele mai multe sume topice — toate numele străvechi — s'au născut doar în timpuri când scrisul era o artă cunoscută de puțini, cunoscută numai de o anumită categorie de oameni. Numele topice s'au născut în timpuri, când transmitiunea se făcea numai prin graiu viu, iar recepțiunea prin auz (nu prin mână și ochi, adică prin scriere și citire). În această necesitate a sugestivității imaginii numelui, datorită modestiei de cultură a mulțimii anonime, își au spre exemplu originea și multele „firme“ de negustori. Mulțimea nu știa citi, dar totuși trebuia să i se indice o adresă. Și atunci adresa o suplinia o imagine; Casa de comerț își alegea o emblemă și emblema aceasta era afișată în fața magazinului, alături de ușa de intrare: „Cănele negru“, „Calul alb“, „Globul de aur“ — erau numele și adresa magazinului și nu un nume patronimic oarecare. Neștiutorii de carte nu *citiau* numele, ci-l *vedeau*...

Așa fiind înțelegem de ce spre exemplu nici „pământ“, nici „cer“ (ca noțiuni abstracte) n'au putut inspira nume de locuri și sate, — pentru că toate câte sunt — sunt pe pământ și sub cer și așezarea lor nu prezintă nici o notă excepțională. N'au putut da nume de locuri și sate nici alte noțiuni abstracte ca *umbră*, *soare*,

zi, seară etc. Etimologiile cari sunt reduse la astfel de etimoane trebuie să fie — ca regulă generală — greșite.

* * *

Problema toponimiei, totuși, nu este atât de simplă precum se prezintă în lumina expunerilor principiare de mai sus.

Viața omenească este limitată. Oamenii se nasc și mor. Popoare se nasc și mor. Numele topice se transmit dela unii la alții, dela bătrâni la tineri, dela o generațiune la alta, dela un popor la altul. Uneori în cursul acestor transmisiuni cari se petrec dealungul unor secole îndelungate, numele se deformează încât abia mai sunt de recunoscut. Deformarea aceasta este facilitată când, uneori, condițiunile fizice cari au dat naștere numelui au dispărut, au încetat. Spre exemplu o pădure care a dat nume a fost tăiată, un lac a secat etc. Deformarea aceasta este însă în deosebi ușoară și repede când în cursul secolelor cei cari au pus temeliile unei așezări și i-au dat nume sunt cutropiți de alții, de străini de neamul lor, de noi veniți cari vorbesc altă limbă decât ei, întemeietorii. Numele este transmis și noilor veniți. Noii veniți primesc numele pe care îl găsesc. Pentru ei însă numele aceste — pline de înțeles în limba autoctonilor — sunt neînțelese, greu de reținut în memorie. Și atunci acești noi veniți caută să formeze din numele transmise, din numele străine, neînțelese, — nume nouă, frământând aluatul lingvistic străin până îi găsesc o formă nouă cu înțeles lexical, oricât de puțin înțeles logic ar avea noul cuvânt.

Alteori, însă, noii veniți traduc în limba lor numele străine. Așa în Transilvania se întâmplă ca un sat să aibe 3 nume, câte unul în cele 3 limbi vorbite în țară: română, nemțească și ungurească. Traducerile aceste sunt de multe ori extrem de prețioase pentru etimologie, — pentrucă pot să confirme sau sau să infirme o interpretare etimologică.

Pentru istorie însă, traducerile aceste n'au aceeași valoare. Din numele nemțesc sau unguresc al unui sat românesc, spre exemplu, nu se poate concluce întotdeauna și la prezența, în trecut sau în prezent, a unei populațiuni nemțești sau ungurești, — pentrucă aceste nume germane sau ungurești sunt de multeori numai numiri impuse de autoritățile politice și nu izvorâte dintr'o necesitate locală.

2. Logică toponimică.

Nu toate numele toponimice sunt formate dintr'un singur cuvânt. Multe, foarte multe mai au și un compliment.

Logica toponimică cere ca atunci când există un nume de localitate însoțit de un calificativ ca: *nou*, *mic*, *românesc* etc., să mai existe și o altă localitate cu acelaș nume dar având drept calificativ un antonim ca: *vechiu*, *mare*, *unguresc* (sau *săsesc*) etc. Cu alte cuvinte, pe lângă un *sat-nou*, *sat mic*, *sat românesc*, — trebuie să existe și un *sat vechiu*, *sat mare*, *sat unghuresc*. Chiar și atunci când cele două localități cu acelaș nume nu sunt învecinate sau aproape învecinate, sau nu sunt nici chiar în acelaș județ sau aceeaș regiune, — regula aceasta a logicei toponimice își păstrează întreaga valoare. Deosebirea este numai că în acest caz din calitative nu se pot trage concluziuni valide în ce privește vechimea numelui și a localității. Spre exemplu: *Sibiu* are în unghurește numele de *Nagy-Szeben* (Sibiul-Mare). Inzădar vom căuta însă în vecinătatea sau în regiunea Sibiului un al doilea *Szeben*, care ar trebui să fie însă *Kis-Szeben*, ca să justifice pe acel *Nagy-Szeben*. Nu vom găsi. Dar vom găsi în nordul Ungariei un alt *Szeben*, care în documentele latinești avea și el numele de *Cibinium* ca și cel din Transilvania. Acest al doilea *Sibiu* se chiamă în unghurește numai *Szeben* sau și *Kis-Szeben*.

Epitetul etnic nu indică întotdeauna originea sau caracterul etnic al localității. Când localitățile sunt vecine, de cele mai multe ori îl indică. Când sunt însă în deosebite regiuni, indică de obicei numai situațiunea geografică. *Szász* (săsesc) lângă un nume de localitate nu vrea să zică întotdeauna că satul este săsesc, ci că este așezat într'o regiune care aparține fostului teritoriu autonom săsesc.

Antonimul „*mic*“ uneori este redat și prin sufixul diminutiv *-el*, și atunci celalt nume rămâne neschimbat: în românește *Tălmăciu* are și un *Tălmăcel*, *Sebeș* și un *Sebeșel* etc. (în unghurește: *Nagy Talmács* și *Kis Talmács*, *Nagy-Sebes* și *Kis-Sebes*).

Când pomenim spre exemplu de *Rodna-nouă*, în mod logic trebuie să presupunem că există, că trebuie să existe și o *Rodna-veche*, pentrucă altfel nu i s'ar spune *Rodnei* — *Rodna-nouă*. Și într'adevăr există și o *Rodna-veche*. Numele de *Rodna-veche* este însă mai nou decât cel de *Rodna-nouă*. Numele, — nu însăș localitatea. Iată procesul de germinațiune a numelor. Mai întâiu a

existat *Rodna*. De această *Rodna* se pomenește cu începerea mijlocului secolului al XIII-lea. Pe atunci era însă numai o singură *Rodna* (1264: *Rodna*. Zimmermann no. 106). Secole mai târziu, în apropierea acestei *Rodne* s'a născut o nouă așezare de oameni, un nou sat, căruia i s'a zis *Rodna-nouă*, fiindcă era aproape de tot de *Rodna*. Existau acum două sate cu numele de *Rodna*, unul vechiu, cunoscut de mult și de toți, și unul mai nou, cunoscut numai de cei din vecini: *Rodna-nouă*. Cu vremea însă și această *Rodna-nouă* a început să fie cunoscută și atunci, ca să se evite orice confuziune, la *Rodna* cea de mai de mult s'a zis uneori și *Rodna veche*. În ordine cronologică avem așadar numele:

Rodna, Rodna-nouă, Rodna-veche.

La fel s'au născut și celelalte sate (cu epitetele de nou și vechiu): *Tohan*, — *Tohanul-nou*, — *Tohanul-vechiu* etc.

De aci urmează ca concluziune generală regula: un nume de localitate fără calificativ este mai vechiu decât acelaș nume cu calificativ (*Rodna* însemnează și *Rodna-veche*, dar *Rodna-nouă* numai *Rodna nouă*).

Să aplicăm aceste reguli la un caz practic.

În județul Cluj avem un sat cu numele *Frata*, căruia ungurește i se zice *Magyar-Fráta*. Dicționarele geografice *Marienburg* (1813), *Lenk* (1839) și *Bielz* (1857) cunosc și ele aceste două nume: românește *Frata*, ungurește *Magyar-Fráta*.

După regula la care am ajuns în cele precedente ar urma să avem în județul Cluj (sau cel puțin undeva în apropiere) o a doua *Frata* care să justifice calificativul de *Magyar-*. Nu vom găsi însă în Transilvania întreagă o a doua *Frata* înafară de această *Magyar-Fráta*.

Cum rămâne atunci cu regula? Este regula greșită? Nu, pentru că dacă vom cerceta documentele vechi vom vedea că la început *Frata* s'a chemat numai *Frata*, fără nici un calificativ. Numele este atestat cu începerea secolului al XIV-lea³⁾: *Possessio Frata* (1331), *Poss. Fratha* (1348, 1415, 1442). *Fratha* (1336). Apoi deodată: *Poss. Fratha hungarialis* (1410). *Pos. Wolahfratha* (1413). *Poss. Olahfratha* (1415). *Poss. Magyarfráta* (1426). *Poss. utraque Fratha. Poss. Magyarfratha. Olahfratha* (1440) etc.

La început a fost așadar o singură *Frata*; cu un singur nume ca și azi în românește. Sat românesc. Cu încetul s'au așezat în vecinătatea satului acestuia românesc, aproape de tot de satul româ-

³⁾ Csánki E.: Magyarország tört. földrajza. Vol. V.

nesc — și Unguri. S'a născut astfel un sat nou căruia în deosebire de cel vechiu, de cel românesc, i-au zis „*Fratha hungaricalis*“, Frata ungurească. Apoi, ca deosebirea să fie și mai lămurită, i s'a zis Fratei vechi Frata românească, „*Wolahfratha*“. Satele vecine s'au apropiat însă tot mai mult, până în cele din urmă s'au contopit într'o singură localitate. Numele satului unit a rămas firește *Magyar-Fráta*, numele satului locuit de națiunea politică dominantă. Românește însă satul a continuat să-și păstreze numele vechiu, fără orice calificativ etnic, întotdeauna numai *Frata*, — cum și satul a continuat să fie românesc. (Chiar în 1900: Locuitori 2105, dintre cari Români 1782, ceilalți Unguri și Evrei).

Însăș forma cuvântului: *fr-ata* ne arată că el nu poate fi unguresc. Limba ungurească nu admite două consonante la începutul unui cuvânt: de acea limba ungurească a făcut din *Clus -Culus*, a făcut din *brat- barát* etc., cum din *Strigonium* a făcut *E-sztergom* și din *stână* a făcut *e-sztena*, — intercalând între cele două consonante o vocală sau adăogând o vocală înaintea lor.

3. Jabenîța.

Subliniem din nou: nu apele, munții, arborii, stâncile, plantele etc. în sine au inspirat numele toponimice, ci le-a inspirat aspectul fizic al locului, o particularitate a acestui aspect, o particularitate care putea să deosebiască locul căruia i se da numele — de alte locuri din vecinătate. De aci urmează în mod logic — logica joacă cel mai mare rol în toponimie — că nota aceasta caracteristică trebuie să fie o notă *permanentă*. Zăpada care în general se topește primăvara n'a putut să inspire nume toponimice decât acolo unde nu se topește niciodată: pe vârfuri înalți de munte, în văgăuni etc. Pe lângă *permanența* notei caracteristice logica toponimică mai cere și natura ei *excepțională*. În Transilvania spre exemplu, cu ape multe, cu izvoare și râuri numeroase, — *fântâna* aproape n'a dat nici un nume toponimic. Dicționarul geografic alui Togan nu cunoaște decât o singură localitate cu numele de *Fântână* (jud. Târnava Mare) și două cătune: *Izvorul-negru* și *Izvorul lui Dragoș* aparținând la comuna Moiseiu (jud. Maramureș).

Dobrogea însă unde apa și râurile sunt o raritate, *fântâna* a atras oamenii și a inspirat numeroase nume de localități: *Başbu-*

nar, Bairambunar (jud. Caliacra), Acbunar, Beibunar, Curtbunar (jud. Durostor)⁴).

A nu ținea seamă de aspectul fizic al locului de care este legat un nume toponimic și a proceda la interpretarea numelor toponimice numai cu dicționarul în mână, — trebuie să ducă la rezultatele cele mai greșite.

Să dăm un exemplu:

În județul Mureș, în regiunea Gurghiului, lângă pârăul Gurghiului avem o mică comună românească *Jabenîța*, ungurește *Gör-gény-Sóakna* (sat românesc: locuitori 1070, dintre cari 1041 Români, ceilalți Unguri și Evrei).

Dl *Kisch* (p. 152) derivă numele satului dela apelativul slav „*jaba*“, care însemnează broască, dând drept exemple și polonul „*jabinieł*“, cu înțelesul de baltă de broaște, și câteva alte nume topice: „*Jabnița*“ (Croatia), „*Jabnița*“ (Galicia), „*Jabenic*“ și „*Zsabenik*“ (în Ungaria), „*Jabăr*“ (Caraș), „*Zsabipotok*“, „*Zsabka*“ (tot în Ungaria). Într'o recenziune publicată la 1933, dl *Kisch* mai citează și numele topic ceh „*Zabinica*“ (adăogând că este atestat din anul 998: *Sabiniche*) cu înțelesul de „*Froschbach*“, pârău cu broaște. Numele satului nostru îl dă ca „*Jabănița*“⁵).

Cuvântul slav „*jaba*“ (broască) n'a putut da numele toponimic „*jabenîța*“. Terminațiunea *-nița* nu poate fi nicidecum explicată ca sufix toponimic. Sufixul *-ița* este ce-i drept și sufix toponimic, (diminutiv), dar *-en* înainte de acest *-iță* nu are ce căuta. „*Jaba*“ ar fi putut da cel mult: 1. neschimbat „*Jaba*“, *-a* fiind un sufix toponimic românesc uzitat (*Glâmboaca*, *Detunata* etc.), sau 2. ar fi putut da *Jabova* și diminutivul *Jabovița*, cum *rak* a dat *Racova* (*Rahova*) și *Racovița*, iar *gârb* a dat *Gârbova* și *Gârbovița* și *Lipa* a dat *Lipova*. În nici un caz însă n'ar fi putut da *Jabenîța*.

Mai multă greutate decât această obiecțiune filologică, ce se poate ridica contra etimologiei dlui *Kisch*, are însă o altă obiecțiune de ordin logic.

Un „sat cu broaște“ cum ar fi *Jabenîța*, presupune existența unei ape oarecare în apropiere, — pentru că broaștele nu trăiesc

⁴ *Bunar* în limba turcească (din care a împrumutat-o și limba bulgărească), însemnează *fântână*, izvor.

Avem și în Banat un *Alibunar* (fostul județ al Torontalului).

⁵ *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 2—3, 1933. Pag. 118. Recenziunea cărții „*Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, von Ernst Schwarz. München, 1931“ de *Kisch*, care reproduce: cz. O. N. *Zabinica*. urk. 998 *Sabinicha Froschbach* din *jaba* „*Frosch*“ și adaugă „*sbg. r. Tabănița* (Ver. A. 45, 152)“.

nici pe copaci, nici în miriști, nici pe stânci, ci trăiesc în apă, cu predilecțiune în apă stătătoare, în lacuri și bălți. „Sat cu broaște“ mai presupune însă în acelaș timp ca în aceste ape, în aceste bălți, să existe sau să fi existat odată multe broaște, excepțional de multe, mai multe decât în alte ape din vecinătate, — pentrucă numai așa numele de „satul cu broaște“ putea fi într'adevăr o notă de distincțiune, de deosebire. Numai prin faptul că multele broaște dela *Jabenîța* erau nota cea mai caracteristică a locului s'ar putea explica numele.

Realitatea este însă alta. *Jabenîța* noastră are ce-i drept și un lac și bălți, dar apa din ele este apă sărată, în care nu trăiesc broaște. *Jabenîța* este anume o mică ocnă de sare. Prin urmare, broaștele cari nu existau n'au putut fi nota caracteristică a locului și nu i-au putut da nume. Nota caracteristică a *Jabenîței* a fost și este lacul acela de apă sărată, „scalda“, cum se zice în Transilvania. Toți geografil au subliniat această notă. Geograful sas *Marienburg*, generalul *Lenk*, geograful *Bielz* toți adaogă lângă numele satului „mit Steinsalz und alten Gruben“.

Insuș numele unguresc *Sóakna* (mai demult și ungurește tot *Zsabenicza*) însemnează ocnă de sare. Nota caracteristică a regiunii fiind, așadară, sarea, ocnă de sare, băile de sare, — în direcțiunea aceasta trebuie să căutăm și originea numelui românesc de *Jabenîța* (care este atestat la 1453 sub forma de „Zebenck“ — „possessio seu villa Zebenck“ —, probabil o transcriere greșită pentru „Zebenec“^o).

Iarăș trebuie să ne întoarcem la limba slavă. În limba slavă „scalda“, baie, se cheamă „bania“ (în vechea slavonă, rusească, bulgară și sârbească). Diminutivul lui este „banîța“. Prefixul „Za-“ este tot slav și însemnează (în toate limbile slave) „după“ sau „dincolo“. Numele de „Zabanîța“ ar avea prin urmare înțelesul de „după scalda cea mică“, „dincolo de scalda cea mică“, — nume care ar corăspunde și împrejurărilor, pentrucă „scalda“ este un lac mic (azi infundat).

Această etimologie este o etimologie simplă, logică, pe care n'o pot desminti nici exemplele citate de dl Kisch din alte țări. „Zsabipotok“ și „Zsabka“ sunt nume toponimice cari ar putea fi derivate din „jaba“-broască, nu însă și „Zsabenic“, sat slovăcesc în județul Trencsén, cu izvoare de ape minerale („savanyuviz forrás“), în cari de asemenea nu trăiesc broaște^o).

^o) *Csanki*, Magyarország . . . Földrajza. Vol. V. p. 732.

^o) *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851, — dă numele ca „Zsabinecz“.

Nu face nici o greutate nici prefacerea lui *Z* din „*Zabanița*“ în *J* în „*Jabenița*“. Satul acesta românesc este într-o regiune în care se întâlnesc 3 influențe etnice: două ale națiunilor politice dominate pe vremuri (Ungurii și Sașii), iar a treia cea a națiunii românești nerecunoscute — în acele vremuri. Pronunțarea cuvântului slav trebuia să difere prin urmare în gura unuia și altuia. Generalul *Lenk* indică la anul 1839 drept nume românesc „*Sabenytze*“ și „*Zabenytze*“. *Bielz* la anul 1857 dă numele „*Sabenița*“. A învins în cele din urmă administrațiunea ungurească și satul s'a ales cu pronunțarea ungurească „*Jabenița*“. La fel în ungurește nemțescul *Senndorf* (jud. Bistrița, sat săsesc) a dat *Zsolna*, iar românește *Jelna*, — nemțescul *Seiburg* (jud. Târnava-Mare, sat româno-săsesc) a dat *Zsiberk*, iar românește *Jibert*, și în fine nemțescul *Seiden* (jud. Târnava-mică) a dat *Zsidve*, iar românește *Jidveiu*.

„*Jabenița*“ prin urmare vrea să zică „după băi“. Bătrânii își mai aduc aminte că de demult se putea auzi și un românesc „după scaldă“, pentru a se indica satul.

CĂRȚI ȘI REVISTE.

Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa. Leipzig 1937, no. 1 și 2.

Sub titlul de mai sus a început să apară la Lipsca (4 numere pe an) o nouă revistă închinată chestiunilor și problemelor istorice, politice și economice din Sudetul Europei. Revista este editată de „Institutul sudest-european“ de pe lângă universitatea din Lipsca.

Numărul 1 al revistei (1 Aprilie) publică un lung studiu (care ocupă aproape întreg numărul) al profesorului *Herbert Schönebaum* despre „Construcțiunea politică și bisericească a Transilvaniei înainte de invaziunea Tătarilor“. Este un studiu amănunțit pentru care au fost puse la contribuțiune și stoarse până la ultima limită toate documentele cunoscute.

Acesta este și marele defect al studiului: autorul nu ține seamă de faptul că parte dintre documentele la cari se referă sunt false și n'au putere probatorie; parte sunt suspecte sub raportul

autenticității lor sau ni s'au transmis numai în simple copii și, prin urmare, trebuie utilizate cu multă prudență. O oarecare rezervă face autorul numai față de „exagerările“ canonicului *Rogeri* (invaziunea Tătarilor). Rezerva aceasta ar fi fost însă la locul ei și față de multe alte izvoare.

Spre exemplu: pentru a dovedi existența la începutul secolului XIII a unui „comes“ al Sibiului, autorul se referă la „un document din 1210“, care însă nu poate fi invocat, fiindcă un astfel de document nu există. De un „comes“ al Sibiului în primii ani ai domniei regelui Andrei al II-lea (1205—1235) se pomenește numai într'un document din 1250, care ni s'a păstrat numai într'o simplă copie din secolul al XVIII-lea. Nu poate fi invocat ca dovadă că țara Făgărașului („terra Blacorum“) odată a fost o „*terra Bulgarorum*“ nici documentul din 1231, pentru că acest document este un falș al contelui Kemény. Falșă este și diploma privilegială din 1236 acordată de regele Bela IV „oaspeților“ din Dej, cum falș este și documentul din 1243 în care este vorba de „Theotonicos Lentenk...“

„Documentul din 1228“ în care este vorba de un episcopat al Săcuilor, Românilor și Sașilor este în realitate un petec de hârtie, un fragment de scrisoare nedată, făurită de *Benkő* pentru a dovedi existența, la începutul secolului al XIII-lea, a unui episcopat al Milcovului. Și altele la fel¹⁾.

Articolul acesta al revistei din Lipsca este și el o justificare a publicării revistei noastre „*Dacia Istorică*“. Examinarea și studierea critică și sistematică a izvoarelor istorice privitoare la Transilvania este o necesitate imperioasă. Transilvania secolelor X—XIII trebuie să fie alta decât ne-am deprins s'o vedem până acum.

¹⁾ Asupra acestor documente (și altele) vom reveni mai pe larg, rând pe rând, în numerele viitoare ale revistei.